

TÜRK
KOOPERATİFÇİLİK
KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

Sayı - Number : 51

Ocak - Şubat - Mart

1981

Januery - February - March.

THE TURKISH CO-OPERATIVE ASSOCIATION was founded at İstanbul University in the year 1931, under the name of the Turkish Co-operative Society (Türk Kooperatifçilik Cemiyeti).

Its headquarters was moved to Ankara in late 1933, and at the beginning of 1934 amended its Statutes in conformance with the conditions prevailing at that date.

The Society changed its name into the «Turkish Co-operative Association» in 1948, and modified its Statutes in conformance with the Law No. 3512. on Associations

The General Assembly of the Association convened on 30 th May, 1964 and resolved that in the light of its 33 years of experience and in accordance with the requirements of the planned economy era, the Statutes of the Association should be re-written. The new Statutes drawn up accordingly were reviewed and adopted by the General Assembly at its meeting on 27th June, 1965.

The Government declared it as an association serving public interest in 1946. The subject with which the Association is concerned, is theoretical and practical co-operative work. Its object is to propagate co-operative ideas in theoretical and practical fields, to promote the co-operative spirit and ideas, and to support activities in this direction.

In order to achieve the objectives outlined in its Statutes, the Association engages in the following activities :

a. Conduct or cause to be conducted research on the subject of co-operative movement, commission its members or other scholars, experts and authors to write articles and books and prepare summaries of articles and books on subjects pertaining to co-operative movement and publish them.

b. Prepare or cause to be prepared standard states for the various types of co-operatives.

c. Make contacts nationally or internationally among all types of public and private agencies, organizations, associations and persons on the subjects related to co-operative movement, legislation and applications, and express its opinion on these subjects either directly or on request.

d. Convene academic meetings and arrange co-operative weeks, festivals and general co-operative conventions.

e. Conduct lectures, courses, seminars and general knowledge competitions in different parts of the country on the subject of co-operatives.

f. Join as member those international organization and associations whose objects are similar to its own.

g. Set up a library in the headquarters of the Association, closely connected with the co-operative movement concept, legislation and application and composed of books, periodicals and brochures in Turkish and foreign languages.

h. Participate in the conventions of international co-operative organizations, attend conferences to be arranged by such organizations and make the Turkish co-operative movement commonly known.

j. Make endeavours to ensure that the concept and application of the co-operative movement is widely diffused, that it develops and takes root, that it is included in the curricula of vocational schools, that chairs on the co-operative movement are instituted in the universities, academies, schools and that institutes specializing in the co-operative movement are founded.

k. Support and sustain the activities and enterprises of existing co-operatives act as guide to them in every respect, and at the request of the member co-operatives in solving their management problems.

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı : 51

OCAK - ŞUBAT - MART - 1981

Sulu Tarım İşletmelerinde Denetim Altında Üretim ... ..

Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ

Adana İlinde Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Yapısı ve Sorunları ... ..

Doç. Dr. Oğuz YURDAKUL

Dr. Soner ÖGÜT

Turgay TOGO

TÜRK-İŞ'e Bağlı Sendikaların Kurdukları Tüketim Kooperatifleri ... ..

Mahir NAKİP

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır.

Sayı : 100,— TL.

Yazışma Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenisehir - ANKARA

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi :

Nurettin HAZAR

Yazı İşleri Sorumlu Müdürü

Ayhan İNAL

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dizildiği ve Basıldığı Yer

ULUCAN Matbaası - ANKARA

☎ : 17 78 16

CO-OPERATION

Number : 51

Januvery - February - March - 1981

Production under control at the Irrigated
Farms ... ..

By : Doç. Dr. Rasih DEMİRÇİ

The Organisation and Problems of the
Village Development Cooperatives in
the Adana Province ... ..

By : Doç. Dr. Oğuz YURDAKUL
Dr. Soner ÖĞÜT
Turgay TOGO

Consumers' Cooperatives estab'ished
by the Unions attached to TÜRK-İŞ
Confederation ... ..

By : Mahir NAKİP

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association
Correspondance Address :

Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A Yenişehir - ANKARA

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association
Nurettin HAZAR

Responsible Editor
Ayhan İNAL

(The opinions expressed in the articles belong to the authors)

SULU TARIM İŞLETMELERİNDE DENETİM ALTINDA ÜRETİM

Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ

1. Giriş

İktisaden gelişmekte olan ülkelerin süratle kalkınması elde mevcut kaynakların en etkin bir şekilde kullanılmalarına bağlıdır. Her ülke beşeri ve tabii şartlarına göre kalkınmada farklı hareket noktalarına sahiptirler. İktisaden kalkınmış ülkelerin önce tarımda büyük gelişme gösterdikleri ve tarımda yarattıkları artık değeri diğer ekonomik kesimlere aktararak gelişmelerini tamamladıkları gözlenmektedir.

Kalkınmakta olan bir ülke olarak Türkiye'nin ekonomik yapısında tarım büyük bir ağırlığa sahiptir. Toplam milli gelirde tarımın payı ortalama % 25 dir. Ülkede çalışanların % 64 'ü tarımla iştigal etmekte, toplam ihracatın % 60 ına yakın bir kısmı ise tarım ürünlerinden oluşmaktadır (1). Ayrıca endüstriyel hammadde temini ve ülke beslenmesindeki önemli rolü açısından da tarımın milli ekonomideki ağırlığı ortadadır. Özellikle petrol krizinden sonra sanayi ve madencilik kesiminde bir durgunluk görülmektedir. Döviz bakımından dışa bağımlılığı fazla olan bu üretim kesimlerindeki kurulu fabrikaların bile zaman zaman çalıştırılmadığı dikkate alındığında, daha bir süre tarımın ekonomi içindeki yerini koruyacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda ekonomik gelişmenin hızlanması ve tarımın ekonomiye katkısının artırılması için, tarım kesiminin temel alt yapısının tamamlanması yeni toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesinin bir kere daha önemi ortaya çıkmaktadır.

(1) DİE., Türkiye İstatistik Cep Yılığı, 1978 Ankara 1979,

Türkiye'nin yıllık yağış ortalaması bölgelere göre 381,7/mm (İç Anadolu ile 781,0 mm (Karadeniz) arasında değişmektedir⁽²⁾). Yağışların bölgelere ve mevsimlere dağılışındaki düzensizlikler sebebiyle tarım arazilerinin büyük bir kısmı tenebbüt mevsimi içinde yeterli kadar yağış alamamaktadır. Bu bakımdan gerek nadas uygulamasını ortadan kaldırarak her yıl ekilebilir arazi miktarını artırmakö, gerekse işlenen tarım arazilerinin büyük bir kısmında birim sahadan verimi artırmak ve tarımsal ürünleri çeşitlendirmek için sulama zorunlu olmaktadır.

Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi ise sadece ekonomik zorunluluk yönünden değil, aynı zamanda devlete bir anayasa görevi olarak yüklenmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan devlet toplumun menfaatleri bakımından su kaynaklarının geliştirilmesi ve işletilmesi için yatırım yapmak ve çiftçinin istifadesine sunmak mecburiyetindedir.

2. Toprak ve Su Kaynaklarının Geliştirilmesi İçin Yapılan Yatırımlar

Plan öncesi Türkiye'de kamu sulama şebekelerinde sulamaya açılan toplam alan 176. 727 ha. dır. Bu miktar I. plan dönemi sonunda 3,2 katı bir artışla 565.298 ha'a, II. Plan dönemi sonunda ise 5,2 katı artışla 975.474 ha ulaşmıştır. III. Plan dönemi sonunda ise kamu sulama şebeke alanı 1.520.540 hektara yükselmiş, sulaması halk tarafından yapılan 950.000 ha. dolayında olan alanlarında ilâvesi ile 8.6 milyon hektar olarak belirlenen sulanabilir tarım arazisinin % 30 unda sulama şebekesi gerçekleşmiş olmaktadır. IV. plan döneminde ise mevcut alanlara ilâveten, 1978 yılı dahil 755.000 ha tarım arazisinin sulamaya açılması planlanmıştır bulunmaktadır (Cetvel 1).

Cetvel : 1
Devletçe Sulamaya Açılan Sahaların Gelişme Durumu

Yıllar	Sulamaya açılan toplam alan (ha)	Endeks
Plan öncesi (1962)	176.727	100,00
I. plan sonu	565.298	319,87
II. plan sonu	975.474	551,92
III. plan sonu	1.520.540	860,38
IV. plan sonu (1978 dahil) (*)	2.275.540	1.287,60

(*)1978 yılında 105.000 ha sulama şebekesinin tamamlanması planlanmıştır.

Kaynak : DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1973. Ankara 1979, s. 341.

Su kaynaklarının sulama maksadıyla geliştirilmesindeki temel amaç; suyun sadece temin edilmiş olması değil, zirai üretimin artırıl-

(2) Ümran Emin Çölözan, Türkiye İklim Klavuzu, Ankara 1970, s. XI.

beklenenin sağlanabilmesi, birim sahadan alınan zirai üretimin artırılması ile ekonomik kalkınmada tarımın payının artırılmasıdır. Tarımdan ması, toprak ve su kaynaklarımızdan istifadenin tam kapasiteye ulaştırılması ile birlikte entansif bir tarım uygulaması ile mümkün olabilir. Entansif tarım uygulamasının gerçekleştirilmesi, sulu tarım alanlarının genişletilmesi ve suyun verimli kullanılması, yanında yüksek verimli tarım ürünlerinin zirai mücadele, makinalaşma, tarım ürünlerinin değerlendirme ve pazarlaması, kredi temini, çiftçinin mülkünde çalışmasının sağlanması ve arazi toplulaştırılması, arazi tesviyesi, arazi drenajı gibi tedbirlerle tamamlanması ile kaabil olabilir. Buna göre tarım yatırımlarını bir bütünlük arzeder. Bunlar arasında bir denge kurulması, tarımda uyumlu bir yatırım politikasının gerçekleştirilmesi lüzumfudur. Politikanın belirlenmesinde ülkenin ekonomik yapısı gözden uzak tutulmamalıdır.

Türkiye'de planlı dönemde tarımda hedef alınan ortalama % 4,5 - 4,7 lik büyüme hızı gerçekleştirilememiştir. Bunun sebebi tarım üretiminin iklim şartlarına bağlılıktan henüz kurtarılamamış olması yanında uzun dönemde kendisini hissettiren tarımdaki geri yapıların ayıklanamamış olmasıdır (3).

Gayri safi milli hasılda tarım kesiminin payının, düşmesine rağmen planlı dönemde tarım yatırımlarının toplam yatırımlar içerisinde payını koruduğu söylenebilir (4). Buna rağmen tarımda öngörülen gelişme hızının öngörülen hedefe ulaşamaması etkin bir yatırım politikası uygulanmadığını göstermektedir. Tarımda uygulanan yatırım politikasını kısaca gözden geçirirsek Türkiye'de 1950 lerde başlayan makinalaşma, yatırımların büyük bir kısmının bu sahaya ayrılmasına yol açmıştır. Makinalaşma bu yıllarda tarımdaki durgunluğu ortadan kaldırmış, tarıma bir iç dinamizm kazandırırken, işgücü fazlasının ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bunun neticesinde insan toprak ilişkilerinde değişmeler olmuş, kırsal alandan şehire akın hadisesi hız kazanmıştır. Aslında bu dönemi takip eden yıllarda, 1960 larda ise tarımda makinalaşma, bir gelişme unsuru olmaktan öte bir zorunluluk halini almıştır. Kamu mülkü olan mer'aların sürülerek tarıma açılması, eskiden maliyeti çok düşük olan çift hayvan beslemeyi, yem kaynaklarının azalması ve yem fiyatlarının artması sonucu pahalı bir hale getirmiştir. İlk iki plan döneminde yatırımların ağırlık merkezinin makinalaşmadan sulama ve toprak kaynaklarının gelişmesine kaydığı görülür.

(3) Güneri Akalın, Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme. Ankara 1975, s. 37.

(4) DPT Dördüncü Beş yıllık Kalkınma Planı. a.g.e.' s. 34.

Zira bu dönemde toplam tarım yatırımlarının % 50 den fazlası sulama ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine, tahsis edilirken, tarımsal makinalaşmaya yapılan yatırımların ençok 1/4 nisbetinde olduğu görülmektedir. Üçüncü beş yıllık plandan itibaren ise, makina ve ekipman yatırımların payında artma eğilimi müşahade edilmektedir. Tarımsal traktör makina ve ekipmanlarına yapılan yatırımların payı üçüncü beş yıllık plan gerçekleşme rakamlarına göre toplam tarım yatırımlarının yarısına yaklaşmıştır (% 47,65). Buna göre üçüncü plan dönem rakamları ve dördüncü beş yıllık plan hedefleri, bize tarımsal yatırımlarda ağırlığın yine makinalaşmaya kaydığını göstermektedir (Cetvel 2).

Cetvel : 2
Tarım Kesiminde Yatırımların Nisbi Dağılımı

	Birinci plan dönemi (gerçekleşme) (%)	İkinci plan dönemi gerçekleşme (%)	Üçüncü plan dönemi gerçekleşme (%)	Dördüncü plan dönemi gerçekleşme (%)
1. Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi	51,97	51,37	33,72	24,44
2. Tarımsal traktör, makina ekipman	24,44	25,38	47,65	38,00
3. Diğer tarım ve hayvancılık yatırımları	9,94	11,11	8,75	15,50
5. Su ürünleri	2,04	2,72	1,56	1,80
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak : DPT Kalkınma planı, Üçüncü Beş Yıl, DPT Yayın No : 1272, s. 217. DPT Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. DPT Yayın No : 1664, Ankara 1979. s. 336.

Yatırıma aktarabilecek kaynaklar ve ekilebilir arazi miktarı sabitken tarıma ayrılan kaynakların etkin kullanılması amacıyla yatırım konusunun seçimi ve ağırlık verilecek yönün belirlenmesi büyük önem taşır.

Sulama sahasında yatırım yapılması, işgücü kullanıcı tekniklerin seçimini sağlamla kalmayıp aynı zamanda faktör donanımı açısından tarımda uzmanlaşmaya ve üretimin çeşitlenmesine yol açar. Özellikle Türkiye gibi gizli işsizliğin yaygın olduğu ülkelerde işgücü yoğun teknikleri seçmek verimli kaynak kullanımının ve dağılımının gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ayrıca sulama yanında tohum ıslahı, hayvancılık da mer'a hayvancılığından besli hayvancılığına, geçiş, gübre kullanımı vs. üretimi artırma yanında iş gücü talebini de artırıcı etki yapar.

Makinalaşma, aksine tarımda çalışan işgücünün topraktan koparmakta, tarım kesimindeki nüfusun artışı ile de gizli işsizlik diğer ber deyişle atıl işgücü oranı artmaktadır. İşgücü yoğun tekniklerin yarattığı işgücü girdisi talebindeki artış, makinalaşma ve tarım kesimi nüfusunun beslediği atıl işgücü birikiminden fazla olursa gizli işsizlik mutlak rakam olarak azalır. Meseleye bu açıdan baktığımızda hem üçüncü plan döneminde ve hem de geçen yıllarda konan 4. Beş Yıllık plan döneminin hedefleri, Türkiye'de ekonomiyi içinden çıkılmaz darboğazlara itebilecek niteliktedir. Nitekim üçüncü beş yıllık plan uygulaması bu hükmü doğrular mahiyettedir.

3. Sulamaya Açılan Arazilerde, Sulama Oranının Düşük Olma Sebepleri

Mesele verimlilik artışı sağlayarak üretimi artırmak şeklinde ortaya konulacak olursa, üretimi yükselten verim artırıcı girdiler sulama, vasıflı tohum, gübreleme, zirai mücadele ilacı, damızlık hayvan temini, kesif yem ve hatta makina kullanımının ulaştığı seviye bakımından Türkiye henüz çok geride bulunmaktadır. Bu girdilerin, yatırımlardaki dengesizlikler ve ithal mecburiyeti dolayısıyla yeterince temin edilemeyişleri bir yana, teknolojik değişimleri çiftçiye intikal ettirecek müesseselerin kuruluş ve hizmet arzlarındaki yetersizlikler sebebiyle, tarımdaki geri yapı mevduyetini uzun süre daha koruyacağı benzemektedir. Zira kırsal bölgelerde götürülecek hizmetlerde verimliliği artırmak için yaklaşım, kırsal alanın meselelerine bir bütün halinde bakmak ve bu meseleleri çözümlenecek hizmetleride zirai kurumların aralarında bir uyum ve koordinasyon sağlayarak bir bütün halinde götürmesidir. Bu konuda bir örnek verilirse Toprak-Su kuruluşu küçük su developmanlarını büyük meblağ harcayarak bir çok bölgede gerçekleştirmiştir. Ancak gerçekleşen fiziki yatırımlara paralel olarak, yatırımları kullanacak ve bunlardan yararlanacak çiftçi kitlesinin sulama konusunda eğitimi yapılamadığı için çiftçiler bazı yatırımlara sahip çıkmamış ve sonuç olarak da yatırımlardan beklenen fayda sağlanamamıştır. Bunun yanında su developmanı geliştirilen alanın pazarlama, vasıflı tohum, fidan, kredi vb. gibi tarımsal üretimin diğer unsurlarına ait meseleleri ve çözümleri bir bütün halinde ele alınmadığından zirai üretimde beklenen artış sınırlı bir seviyede kalmıştır.

Diğer taraftan üretimin artırılmasını hedef alan tarım politikasının gerçekleştirilmesinde toprak ve su kaynaklarından azami ölçüde yararlanılması, sulama tesislerinin kurulması, taşkınların ve erozyonun

önlenmesi de büyük ölçüde etkilidir (5). Ne varki bu konuda yeterli ölçüde yatırım yapılamaması bir yana mevcut sulama şebekelerinden istenilen oranda istifade edildiğini söylemek de güçtür.

Sulamalar 1978 yılı itibariyle değerlendirildiğinde; toplam Devletçe Su İşlerince sulamaya açılan 115 adet sulama işletmesinden 12 sinde sulama oranı % 5 - 25 arasında, 32 sinde % 26 - 50 arasında ve geriye kalan 71 adet işletmede % 50 ve üzerinde olduğu tesbit edilmiştir (6). Coğrafi bölgelere göre ise; sulamaya açılan alanın % 5,53 ünü teşkil eden Marmara bölgesinde sulama oranı % 55,38 % 5,56 sını oluşturan Karadeniz bölgesinde % 50,50, % 18,72 ini teşkil eden Ege Bölgesinde % 78,19, % 35,13 ünü teşkil eden Akdeniz bölgesinde % 69,43, % 17,95 ini teşkil eden İç Anadolu bölgesinde % 73,14 % 3,02 sini teşkil eden Güneydoğu Anadolu bölgesinde % 48,16 ve % 13,09 unu teşkil eden Doğu Anadolu Bölgesinde ise % 68,20 olarak bulunmuştur (Cetvel 3).

Sulamaya açılan alanların ortalama 1/3 üne yakın bir kısmı sulanamamaktadır. Hatta bu oran bazı sulama şebekelerinde % 35 kadar düşmektedir. Bunun sebeplerini (1) teknik, problemler (2) organizasyonla ilgili problemler (3) ekonomik problemler olmak üzere 3 grup altında toplamak mümkündür (7).

1) Teknik Problemler

Sulama şebekelerinde kısmen mevcut olan yetersizlikler sebebiyle muhtelif sulama projelerinde tarla içi developman çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bunların çiftçiler tarafından münferit olarak gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Su dağıtım kanallarının, eksikliği arazi tesviye, drenaj yetersizliği, arazilerin dağınık oluşu bu cümleden sayılabilir.

2) Organizasyon ile ilgili problemler

Sulu tarımda topraktan istifade yağmur zamanına bağımlı değildir. Çoğu kere münferit ürünlerin vejastasyon dönemleri kuru, yağışsız döneme doğru genişler, ekseriya şimdiye kadar yetiştirilmeyen yem bitkileri kültüre alınır. İşletme seyri, münavebe, üreti deseni iş-

(5) Oğuz Yurdakul, Tarım Politikası Nedir, Ziraat Ekonomisi Dergisi, Cilt I, s. 16. Aralık 1974, Ankara, s. 24.

(6) DSİ, Sulama Sonuçlarına göre değerlendirme raporu (1978 yılı) cilt 1,2 Ankara 1979,

(7) Karl Prister, Rükszahlungsfraken in Bewaesserungsprojekten-dargestelit an Beispielen aus der Türkei, Dissartation, Hohenheim, 1970, s. 100.

gücü ihtiyacı, üretim girdileri ihtiyacı vs. esaslı olarak değişikliğe uğrar. Çiftçilerin çoğunluğunun bilgisi, bu değişikliklere ayak uydurmaya yetmez. Bu bakımdan eğer sulama şebekelerinden rasyonel bir şekilde yararlanmak istenirse çiftçilerin esaslı olarak eğitimlerine ve yoğun bir yayım hizmetine ihtiyaç vardır. Nitekim bu konuda Ziraat İşleri Genel Müdürlüğüne önemli görev ve sorumluluk düşmektedir. Özellikle sulama alanlarında ürün çeşitlendirme yönünden, sulama metodlarının öğretilmesi açısından ve optimal girdi kullanımı bakımından çiftçinin eğitilmesinde bütün kuruluşlarının işbirliğine ihtiyaç vardır.

Cetvel : 3
Coğrafi Bölgelere Göre DSİ Tarafından İşletilen Arazilerde Sulanan Alanlar ve Sulama Oranları

Coğrafi Bölgeler	İşletme sayısı (Adet)	Sulamaya açılan saha		Filen sulanan saha (tarifeli ve tarifesiz) (Ha)	Sulama oranı (tarifesizle birlikte) (%)
		açılan saha (Ha)	açılan saha yüzdesi (%)		
Marmara Bölgesi	15	42199	5,53	23382	55,38
Karadeniz	6 (x)	50111	6,56	25311	50,50
Ege	13	142938	18,72	111765	78,19
Akdeniz	28	268249	35,13	186.261	69,43
İç Anadolu	26	137043	17,95	100236	73,14
Güneydoğu Anadolu	7	23079	3,02	11116	48,16
Doğu Anadolu	20	99946	13,09	62709	62,74
TOPLAM	115	763565	100,00	520780	68,20

(x) Bolu ve Düzce İşletmeleri dahil.

Kaynak : DSİ, Sulama Sonuçları Değerlendirme Raporu 1978 yılı, cilt 1, 2, Ankara 1979.

Tarımsal üretimde sulamadan, masraf gelir nisbeti, su kullanımların eski alışkanlıklarını terketmemeleri, bazı bitkilerin (ayçiçeği, bostan, tütün) sulanmaması, bölgelere sulanabilir çeşitlerin henüz adapte edilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca yaygın olarak hububat yetiştirilen yerlerde, hububatın sulanmaması ve az miktarda da olsa nadas uygulamasına sulu arazilerde yer verilmiş olması sulama oranını düşürmektedir.

3) Ekonomik Problemler :

Tarımsal üretimde sulamadan, masraf gelir nisbeti, su kullanılmayı mümkün kıldığı takdirde faydalanmak söz konusudur Sulamada önemli olan, suyun kullanılmasından elde edilecek net faydanın

maksimum kılınmasıdır. (8). Diğer bir deyişle, sulamanın ekonomik olabilmesi için, sulamadan dolayı çiftliğin gelirindeki artışın sulama ile ilgili masraflardan fazla olması âzımdır (9).

Sulanabilir arazilerde ekseriya - Türkiye'deki sulama alanlarında daima - kuru tarım uygulanabilir ve bu durumda da bir verim elde edilir. Burada ortaya çıkan fırsat maliyeti çiftçi kararlarını etkiler. Verim artışı yani sulanan ve sulanmayan arazilerdeki verim farkı ne kadar az ise, su kullanma, için teşvik o nisbette düşük olur. İşletmenin başlangıcında arazilerin sulamaya ilk açılışında böyle durumlar sık sık beklenebilir. Türkiye'de arazi developmanı, gübreleme, mücadele ve diğer hizmetlerle birlikte sulamanın uygulanması sonucu proje hazırlanırken tahmin edilenin üzerinde verim almanın mümkün olduğu tecrübelerle sabittir (10). Bu bakımdan sadece sulama suyunu temin ve dağıtımını sağlamak yeterli değildir. Sulama ile birlikte diğer tedbirlerde alınırsa toprak ve su kaynaklarından istifade büyük çapta mümkün olur.

Türkiye'de bütün sulama bölgelerinde, sulama oranı farklılık gösteriyorsa, genel olarak büyük işletmelerin küçük işletmelere nazaran sulama şebekelerinden faydalanmadan süratle vazgeçme eğilimlerinin daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. (11). Bu işgücü potansiyeli ve çok yaygın işgücü gerektiren sulama metodlarının kullanılması ile sıkı bir şekilde ilişkilidir .

4) Tarımda Öngörülen İşletme Tipleri :

Sulamaya açılmış sahalarda developman çalışmaları tamamen bitirilmemiş olmasına rağmen, bunların verimli bir şekilde değerlendirilmesi ülke menfaatleri açısından son derece önemlidir. Ekonomik kurallara göre her bölgede veya yörede kaynak varlığına paralel olarak temelde nelerin nasıl ve kimin için üretileceği konusu, bizi bir kırsal dengeye götürür. Tarım kesiminde bu üç temel soruyu çözüm bulunabilmesi temel amaçlar yönünden çok önemlidir. Hangi ürünler meselesi, uygun bir ürün bir bileşimi ile eşanlamlıdır ve bu konuda ekonomik analizler ve planlama çalışmalarına ihtiyaç vardır. Nasıl üretileceği konusu ise, üretimde nasıl bir teknoloji uygulanacağı meselesidir ve bunun çözümü, ülke ve

(8) Yüksel İşyar, Ergün Kıp, Ekonomik Etkinlik Kriterlerinin Sulama Suyu Sahasına uygulaması, Ziraat Ekonomisi Dergisi cilt 5, sayı 16, Aralık 1974, s. 28.

(9) İbrahim Aksöz, Sulamanın Ekonomik Cephesi Ankara 1973, s. 218.

(10) Hüseyin Yeğin, Sulama ve Bitkisel Ürünler Ürettilmesinde Verimliliğin Artırılması Tarım Semineri. Milli Produktivite Merkezi Yayınları Ankara 1968, s. 177.

(11) Karl Pfister a. g. e. s. 102.

yörenin faktör varlığında ve faktörlerin nisbi kıtlık derecelerinde, yani ekonomik fiyatlarında aramak gerekir. Nihayet kimin için üretileceği konusu ise bir gelir dağılımı meselesidir. Bu toplum yargıları ile siyasi düzenin çözümleneceği bir husustur. Bir kere hedef ve sınırlar belirtilirse, buna ulaşacak araçlar mevcuttur ve kullanılabilir.

Genel anlamda üretim planlaması, büyüklükleri teknik ilerleme, genel gelişme seviyesi ve üretim çeşidine göre değişecek olan üretim ünitelerinde gerçekleştirilmelidir.

Kıt olan toprak ve su kaynaklarının verimli olarak kullanılması ve gelişen teknolojinin çiftçilerimizce süratle benimsenmesi bakımından gelişmekte olan ülkemizde kurulacak üretim üniteleri büyük önem taşımaktadır. Bu kurulacak üretim ünitelerinde üç tip işletme şeklini tavsiye etmekteyiz. (12).

(1) Devletin her türlü teknik yardımı yaptığı ve teknik tarım teşkilatı yoluyla ileri tarım bilgilerinin ulaştırıldığı üretim birlikleri olacaktır. Bu işletmelerde diğer üretim biriklerinde olduğu gibi uzun vadeli faizsiz krediyle modern ziraat aletleri, gübre, tohumluk, ilaç, damızlık hayvan temin edilecek, tarım uzmanlarıyla ilmi destek sağlanacaktır.

Bu işletmelerde yetiştirilecek bitki ve hayvan nevinin tespitinde devlete büyük görevler düşmektedir. Bölgeler, yöreler itibarıyla farklılıklar olduğu gibi üretim şartları bakımından işletmeden işletmeye büyük değişimler söz konusudur. Makro seviyede yapılacak planlar işletme şartlarını da dikkate almak mecburiyetindedirler. Bazı işletme şartları, bitkisel üretime bazıları hayvansal üretime yönelmeye daha elverişli olabilir. Ayrıca, tarım işletmeleri üretilecek bitki cinsi ve hayvan türü ve ırkı bakımından farklı şartlara sahiptir. Devletin tarım politikası bu grup işletme tarzındaki işletmeleri bu bakımdan ayrıntılı bir şekilde değerlendirerek, sınıflandırılmalıdır. Böylece bir taraftan hemen her il ve ilçede hangi bitki nevi ile hangi tür ve ırk hayvan miktarına ihtiyaç olduğu, diğer yandan her tarım işletmesinde, bitki ve hayvan yetiştiriciliğinin en verimli şekli ve hacmi belirlenmiş olacaktır.

(2) İhraç ürünleri ve kamu kuruluşlarının monopol olarak alım sahasına giren ürünleri yetiştiren işletmelerdir. Bu işletmelerde muayyen ürünlerin ekimi belirli şartlara bağlanarak modern tarım usullerinin uygulanması sağlanacaktır. Bu işletmelerin kurulması ile

teknik tarımın çiftçiye intikalî hız kazanacağı gibi, ihraç ürünlerinin kaliteli ve dış pazar isteklerine uygun olarak yetiştirilmesi mümkün olacaktır. Bu tip üretim ünitelerinin kuruluşunda şeker pancarı üreten çiftçiler ile uzun süreden beri çalışan şeker şirketinin uygulama tecrübelerinden geniş ölçüde faydalanılacaktır.

(3) Devletin sağladığı imkânlarla sulanan bölgelerde, suyun ve toprağın verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla kurulacak üretim üniteleri yoluyla üretim planlanacaktır. Devletin temin ettiği sulama imkânlarından faydalanmak isteyen üye çiftçiler bu birliğe girmek zorunda olacaktır. Mülkiyet ve emek çiftçide kalacak, sadece zaman, kredi, sermaye ve teknoloji israfını önlemek için ekonomik anlamda üretim üniteleri teşekkül ettirilecektir. Devletin özel programlarla sağlayacağı her türlü yardımlar kurulacak üretim birlikleri bir denetim kurumu kanalıyla çiftçiye ulaşacaktır. Böylece makro planın hedefleri istikametinde belirli bir yörede üretilecek bitki ve hayvan neveleri önceden tesbit edilmiştir. Bu konuya aşağıda biraz daha açıklık getirilecektir.

5) Denetim Altında Üretim :

Su kaynaklarının sulama amacıyla geliştirilmesinde temel amaç suyun sadece temin edilmiş olması değil, tarım üretiminin artırılması gibi ekonomik bir gayeye ulaşmak ve sonuç olarak da bu gayeyi vasıta kılarak toplum refahını sağlamaktır. Bunun için kıt olan su kaynaklarının toplum yararına kullanılması, bu kaynakların geliştirilmesi planlanırken fert ve toplum menfaatlerinin bir denge halinde tutulması gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası su kaynaklarının geliştirilmesi konusunda olumlu niteleyebileceğimiz hükümler getirmiştir. «Sularla ilgili 130. maddesinde gibi servetler ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu hususu yer almaktadır. Medeni Kanununun 641. maddesinde ise, genel sular (akarsular) devletin hüküm ve tasarrufu altında tutulmuş ve kullanma esaslarının özel kanun ve kamu hukuku esaslarına göre düzenleneceği öngörülmüş olmasına rağmen, uygulamada mevzuat eksikliği sebebiyle toplum menfaatleri ile çelişki teşkil edecek durumlar ortaya çıkmıştır. (13).

Bunun da ötesinde, devlet toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi ve bakım ve onarım hizmetleri için milyarlarca lira harcamış olmasına karşılık, kurulan tesislerden yeterince istifade edildiğini iddia etmek mümkün olmadığı gibi, sulama projelerinde ekonomik

nin sulama yatırımlarından yararlananlar proje masraflarının, geri ödeme yoluyla sadece küçük bir kısmına katılmaktadırlar. Sulama projelerinin büyük bir kısmı muhtelif vergilerle, sulama bölgesi dışında yaşayan mükelleflerden karşılandığı halde, hizmet belirli bir bölgeye akmaktadır. Bu bakımdan bu yatırımlardan ve su kaynaklarından azami istifadeyi sağlayıcı tedbirlerin alınması ülke yararına görülmektedir.

Son yıllarda kırsal alanda az gelişmiş ülkelerin, tarımın teşviki ve yayım tecrübelerinden yararlanarak oldukça başarılı bir çalışma sistemi geliştirilmiştir. Bu sistemde denetim altında üretim söz konusudur. (14). Burada sınırı bir projede köylü ekonomisini süratle daha yüksek bir teknolojik seviyeye ulaştırmak suretiyle devamlı üretim artışı sağlayan ve işletmeler arası işbirliğine imkân veren bir program uygulanmaktadır. Çalışma, üst düzeyde ekseriya devlet, ce veya devlet tarafından kontrol edilen bir kurumca eğitim, yayım hizmetlerinin götürüldüğü, baskı ve teşvik mekanizması ile girdi temininin birlikte kombine edildiği bir sistemi göstermektedir.

5.1) Çalışma Tarzı ve Organizasyonu :

Denetim altında üretimin başarılması için imkân, bir yatırım faaliyeti sonucu ortaya çıkan güç dolayısıyladır. Projeye katılma çiftçiye gelir artışı sağlar. Bu denetim altında üretimin kurallarına uymak için bir teşviktir. Denetim altında üretim kurallarına uymak istemeyenler olursa dilerlerse katılmayabilir. Ancak bunların arazileri proje sahasında bulunuyorsa, bu çiftçilere tazminat ödenerek proje kapsamı dışında bırakılabilir. Suyun karşılıksız teminide bir güçtür. Bu aynı zamanda, burada tarımsal teknik ilerlemenin kullanılması ve de sermaye birikimi için bir manivela teşkil eder. Denetim altında üretimin prensibi ortaya çıkan kuvvet pozisyonunun belirli baskı ve teşvik mekanizması olarak kullanılmasından ibarettir. Ancak seçilmiş kimselere yani yatırımdan istifade edenlere bu uygulanır.

Denetim, bütün tarım işletmesini kapsamına alacağı gibi sözgelimi ihraç ürünleri veya irad hayvani yetiştirilen münferit işletme şubelerinin yönetimine de uzanabilir. Ve yahutta sadece bir sulama projesinin etkinlik kriterlerinden uzaklaşma söz konusudur. Kamu kuruluşları

(14) Peter von Blanckenburg, Die Aktivierung der beerlichen Landwirtschaft, in Handbuch der Landwirtschaft und ernnaehrung in Entwicklungslaendern Band 1. Verlag Eugen Ulmer Stuttgart. 1967.

Hans Ruthenberg, Produktion unter genauer Aufsicht, Ein Ansatz zur landwirtschaftlichen Entwicklung dargestellt an Beispielen Ostarika und dem sudan, Schmollers jahrbuch 80. 1963.

de su dağıtım miktarı ve zamanının kuralını ortaya koyabilir. Münferit işletme şubeleri denetim altına alınmışsa, bu işletme şubeleri daha önce mevcut köylü işletmelerine veya porje alanına yeni giren işletmelere ait olabilir.

Denetim kurumları, devlet veya devletçe görevlendirilen yarı resmi organizasyonlarca belirlenebilir. Bu kurum üç ödevi yerine getirmekle yükümlüdür; Bir kere, yatırım yapma, girdi temini ve kredi sağlanması yoluyla çiftçiye materyal yardımı sağlanması, diğer taraftan eğitim ve yayım hizmetinin çiftçiye arz edilmesi, son olarak da söz konusu işletmelerin yönetiminin kontrolü ile görevlidir. Bütün işletmeleri denetim hakkı, bunlara sulama imkânı verilmesinden, az veya çok muhtelif yatırımların finanse edilmesinden doğmaktadır. Münferit üretim şubelerinin veya ürünlerin denetim hakkı ise, çok kere ekim lisansı verilmesi veya ihraç ürünlerinin kalite kontrolü ile ilişkilidir. Mesela proje sahasında bulunan bir çiftçi denetim organizasyonunca pazarlanabilecek miktarda pamuk ekilebilir ve bu çiftçi belirli talimatlara uymağa hazır demektir. Çiftçiler proceye girip girmemekte serbestirler. Ama onlar projeye dahil olduktan sonra belirli bir çerçevede uygulanan talimatlara uymak durumundadırlar. Çiftçiler için projeden ayrılma, finansman yükümlülüklerini karşıladıktan veya bir başkasına devrettikten sonra mümkün olabilmektedir.

İşletme yönetimi, ekonomik amaca ulaşmaya yeterli ölçüde, denetime tabi tutulur. Fazla sermaye gerekli olan yatırımlarda, mesela büyük sulama projelerinde işletmenin tamamını denetime almak uygundur. Denetilmesi gereken münferit ihraç ürünlerinde, belirli bitki materyalinin kullanılması zorunluğuyula, ekim, mücadele ve hasatta ve son olarakta ürünün satın alınmasında kaliteli üretim için gereken standart kontrolü ile iltifa edilebilir Birden fazla üretim şubesinin denetlenmesi gerektiği işletmelerde, kurum üretim planı ve müvavebeyi belirler. Böylece üretim miktarını tayin etmiş olur. Önemli ürünlerin ekim, zirai mücadele ve hasat zamanlarını tesbit ettiği gibi pazara sevkedilen ürünün kalitesini de kontrol eder. İşlemede uygun girdi kullanımını tayin eder ve icabı halinde bazı işlerin işletmeler arasında ortaklaşa yapılmasını sağlar. Kurum ayrıca çiftçi hesabına girdi satın alınmasını ve ürünlerin satışını yapar ve son olarak da çiftçiye, belirlenen amaca uygun olan krediyi temin etmekle yükümlüdür. Bilhassa ilk yıllarda kurum, çiftçinin daha yüksek teknolojik seviyeye alışması için üretimde asgari bir standarda riayet etmesine özellikle dikkat etmelidir. Çiftçi konulan ilkelere uymazsa, projeden çıkarılır veya ekim lisansı iptal edilir. Bununla beraber çiftçiye çizilen çerçeve içinde belirli bir insiyatif hakkı bırakılmaktadır. Bazı üretim konularını serbest-

çe kendi iradesi ile tayin edebilmelidir. O az veya çok çalışabilir. Uygulanan ekonomik yöntemler ürünün kalitesine etki edebilir ve gelirin bir kısmını serbestçe harcayabilir. Esasen bu denetim sistemlerindeki çok farklılıkların oluşu, bu hareket serbestisinin geniş ölçüde kullanıldığını göstermektedir.

5.2. Önemli Özellikleri ve Bazı Meseleleri

Denetim altında üretimin önemli özelliklerinden biri burada baskı ve teşvikin kendine özgü bir tarzda kombine edilmesidir. Baskı ölçülü olarak kullanılmalıdır. Denetim cebri bir vasıta olmamalıdır. Belirtildiği gibi, denetim altında üretimde çiftçiye belirli bir hareket sahası kalmaktadır. Bilhassa projeye girip girmeyecekleri konusunda serbestçe karar verebilirler. Baskı imkânı karşısında buna telkâül eden bir teşvik unsurunun konması önemlidir. Baskı ve teşvik o şekilde dengelenmelidir ki, çiftçiler için bir taraftan denetimin rahatsızlığı ortadan kaldırılmalı, kendiliklerinden projede kalmalıdırlar diğer taraftan da projede denetim kurumlarınca belirlenen amaca ulaşılmalıdır.

Denetim kurumlarının sahip oldukları baskı imkânları, çiftçilerin talimatlara uymaması halinde ekim izni yenilenmemesi veya su dağıtım listesinden çıkarılması kullanılan girdinin miktar ve çeşidinin belirlenmesi, yetenekli çiftçilere kredi verilmesinin önlenmesinden ibarettir. Çiftçiler yeterli öz sermayeye sahip olmadıkları sürece, denetim kurumlarınca tevdi edilen krediye bağımlı durumdadırlar. Üretim girdisi temini, merkezi olarak denetim kurumlarınca yapıldığından, krediler uygulamada aynı olarak verilir ve böylece kredilerin kolayca tüketim amacı ile kullanılması önlenmiş olur.

Çiftçiler için önemli bir teşvik, esas itibariyle sulama yoluyla ortalama bir köylü tarım işletmesinin gelininin üzerinde bir gelir elde şansının bulunuşu ve kredilerin verilmesinde tercih edilmeleridir. Ayrıca yoğun bir yayım hizmeti, eğitim ve diğer sosyal hizmetleri bir çok çiftçide, denetim altında üretim projesi için katılmada ilgi uyandırır.

Denetim altında üretim, alışılmış bir yayım hizmetine nazaran bir dizi üstünlüklere sahiptir. İşletmecilik fonksiyonu, denetim kurumu ve çiftçiler arasında taksim edilir. Çiftçilerin, yüksek bir teknolojik seviyede işletme yönetimini bizzat üstlenebilme derecesine göre, işletmecilik fonksiyonunun az veya çok bir kısmı denetim kurumunca devralınır. Verim artırma talebinin fazla olmadığı veya işletmecilik seviyesinin esasen yeterli olduğu yerlerde denetim gevşek olabilir.

Denetim altında üretim sistemi, esas itibariyle köylü işletmelerini muhafaza ederek, süratle yüksek bir üretim tekniği seviyesini benimsenmek için emin bir imkân bahsetmektedir. Büyük yatırımlarda kırsal alanda sermaye kullanımına bağlı riziko, belirli ölçüdeki bir kontrolle azaltılır. Köyü insiyatifi ölçülü bir baskı ile öldürülmediği gibi, bilâkis projede kabiliyetli çiftçiler daha az kabiliyetlilere nazaran daha yüksek gelir elde edebilirler. Ayrıca girdi temininde ve ürünlerin pazarlanmasında, teknik yardımcı vasıtaların kullanılmasında kooperatif bazında çalışılabilir. Denetim sisteminde buna göre, bireysel köklü işletme idaresinin üstünlüklerinin maksada uygun olarak kombine edilmesi mümkün olur.

Diğer taraftan burada sistemin işlerliğini sınırlayan muhtelif problemler ortaya çıkabilir. Bir kere uygulanabilecek proje, denetim personelinin tam kapasite ile çalışabileceği, bunların sevk ve idare ve kontrol edilebileceği bir büyüklükte olmalıdır. Ayrıca denetim iyi eğitilmiş personele ihtiyaç gösterdiği için yüksek personel masraflarını ortaya çıkarır. Bu pahalı yükümlülük, tabii ve ekonomik şartların yüksek bir gayri safi hasıla elde edilmesine imkân veren ürünlerin yetişmesine müsaade ettiği ve üretimin denetimin nisbeten basit olduğu yerlerde karşılanabilir⁽¹⁵⁾. Çok az açıklığa kavuşan problemlerden biri de denetim altında üretimin geleceğidir. Denetimi devamlı bir müessese olarak muhafaza etmek veya onu yavaş yavaş sona erdirmek mi gereklidir? İlke olarak ikincisi arzu edilir. Çiftçiler gittikçe, işletmeleri bizzat idare edebilir ve gerekli üretim standardını sağlayabilir hale getirilmelidir. Maalesef şimdiye kadarki tecrübeler bu noktada fazla ümit vermemektedirler. Mesela Sudan'da uygulanan Cezira projesinin denetimi 40 yıl süre ile muhafaza edilecektir. Vaka çiftçilerin müşterek karar verme hakları genişletilmiştir. Denetimi muhafaza etmek için, ise, bir dizi sebep vardır. Kredi kullanma, zirai mücadele ve veteriner tedbirleri gibi belirli kontroller, idari mekanizma, sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi bu görevleri görece tarzda kurulmadığı takdirde, proje kurumları tarafından gerçekleştirilmek zorundadır. Denetim organları, bugün ekseriya başlangıçta öngörülmeyen ekim alanının tesbiti ve üretim miktarının denetimi gibi ilâve görevleri de üstlenirler. Ayrıca sulama projeleri gibi sermaye yoğun projelerde, ekonomikliğin muhafazası yüksek bir produktivite seviyesine bağlı olduğundan denetimin devam ettirilmesi gerekli görülüyor. Bununla beraber, denetimin yavaş yavaş azaltılmasının amaçlanması gerekir ve genel olarak da bu mümkündür. Şimdiye kadar bu amaca ulaşıla-

(15) Hans Rutehnberg, *Lendwirtschaft und anfeafinche Kapitalbuldung*, In *Zeitschrift für Auslaandische Landwirtschaft, Sonderfet 2/1964*, s. 125.

mamışsa, bu genellikle çiftçilerin kısa sürede işletmelerini bizzat işletebilecek yüksek bir seviyede eğitilmediklerinden ileri gelmiştir. Açıkcası çiftçilerle ilgilenmede, denetim karakterinin ağır bastığı ve eğitimin yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Çiftçilerin denetimden kurtarılması için, denetim ve eğitimin ne nisbetle olacağı ve hangi tedbirlerinin eğitim ve sosyo - ekonomik şartların değiştirilmesi için alınacağı konusunda özel dikkat sarfedilmelidir.

peçya

ADANA İLİNDE KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİNİN YAPISI VE SORUNLARI

Doç. Dr. Oğuz YURDAKUL

Dr. Soner ÖĞÜT

Turgay TOGO

GİRİŞ

Türkiye'de tarım sektörü; çalışan nüfusun yaklaşık % 60'ına iş vermesi, G.S.H. daki payının yüksekliği, dışsatımın yaklaşık % 60 - 65'ini oluşturmasıyla hâlâ ekonomimizin temel sektörü durumundadır.

Ülkemizde tarım sektörünün çok çeşitli sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlar arasında tarım işletmelerimizin çok küçülmüş ve parçalanmış olmaları ve giderek küçülmeye devam etmeleri ön süralarda yer almaktadır. 1970 yılı itibariyle Türkiye'de tarım işletmelerinin 75,2'si 5 hektardan daha küçük varlığına sahiptir. İşletmelerimizin yaklaşık yarısı ise 2 hektardan küçüktür (KETEN 1971, s. 80). 1963 yılında 5 hektardan daha küçük işletmeler toplam işletmelerin % 68,9'unu oluşturuyordu. Bu durum Ülkemizde işletmelerin giderek küçülmeye devam ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. Buna karşılık gelişmiş ülkelerde küçük işletmelerin oransal değerleri Türkiye ile kıyaslanamayacak kadar küçüktür ve ayrıca küçük işletmeler giderek azalmaktadır. Örneğin Fransa'da 1967 yılında 5 hektardan küçük işletmeler toplam işletmelerin % 28,8'ini oluştururken bu oran 1974 yılında % 20,8'e düşmüştür.

Küçük tarım işletmelerinin girdi sağlanmasından ürünlerinin pazarlanmasına kadar pek çok sorunları bulunmaktadır. Bu işletmeler modern tarım yöntemlerini uygulamakta güçlük çekmekte, yeterli kredi sağlayamamakta ve ürünlerini satarken çoğu kez tüccarların verdiği fiyata boyun eğmek zorunda kalmaktadır. 1970 yılında nüfusu 5000'den az olan yerleri kapsayan tarım sayımına göre, mevcut tarım işletmelerinin % 89,9'unun çalışmalarında tarım girdilerini sağlama ve kullanma olanaklarının sınırlı olduğu, hatta bunları kullanma anlayışına da sahip

olmadıkları saptanmıştır (KETEN 1971. s. 14). Küçük tarım işletmelerinin bu ve benzer sakıncalarını en iyi ve rasyonel şekilde giderebilecek tek örgüt kooperatiftir. Gerçekten küçük köylü işletmeleri eğer kooperatiflerle örgütlendirilmezlerse hiçbir zaman çeşitli sakıncalarından kurtulamazlar ve dolayısıyla küçük köylü işletmelerinin buldukları yerlerde rasyonel bir tarım yapılması olanaksızlaşır (MÜLAYİM 1975, s. 163).

Tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük köylü işletmeleri niteliğinde oluşu nedeniyle Türkiye'de tarımda kooperatifleşme büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle 1961 yılında kabul edilen Anayasamızın 51. maddesinde «Devlet kooperatifçiliğinin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır» demekte, kalkınma planlarında da kooperatifçiliğinin geliştirilmesine büyük önem verilmektedir. Kooperatif kurulmasını özendir-mek için 1966 yılından itibaren «Dış Ükelere İşçi Göndermede Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Verilmesi Projesi» uygulanmaya başlanmıştır ve 1966 yılının sonunda DPT tarafından durdurulan bu uygulama Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 1971 yılında tekrar başlatılmıştır. Ancak tüm çabalara karşın Türkiye'de kooperatifçiliğinin geliştiğini ve başarılı olduğunu söylemek olanaksızdır. Kooperatiflerde sayısal açıdan artış görülmüş ancak kooperatifler küçük üreticilere hizmet sunmada yeterli başarı sağlayamadıklarından nitel yönden gelişme gösterememişler ve böylece ekonomik faaliyetler zincirinde yerlerini tam olarak alamamışlardır.

Türkiye'de tarımsal amaçlı kooperatiflerden en yaygın olanı Köy Kalkınma Kooperatifleridir. 1976 yılı sonu itibariyle tarımsal amaçlı 7643 kooperatiften 5737'si (% 75,1) Köy Kalkınma Kooperatifidir. Ancak yapılan bir çalışmada 5737 Köy Kalkınma Kooperatifinde n sadece 1047'sinin faaliyette bulunduğu, 327'sinin sabit yatırımlarını tamamladığı halde işletme sermayesi bulamadıkları için üretime geçemediği, 383'ünün yatırımlarının devam ettiği, 3548'inin halen hiçbir faaliyette bulunmadığı, 432'sinin ise feshedildiği saptanmıştır (KÖY İŞLERİ ve KOOPERATİFLER BAKANLIĞI, 1977, s. 11).

Bu çalışma Adana ilinde Köy Kalkınma Kooperatiflerinin yapısı, gelişme durumları ve sorunlarını inceleyerek, öneriler getirmek ve böylece Adana ilinde ve Türkiye'de kooperatifçiliğinin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla yapılmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Adana ilinde 1979 yılı sonu itibariyle tarımsal amaçlı 284 kooperatif bulunmaktadır. Bunların % 70,8'ini oluşturan 201 adedi Köy Kal-

kınma Kooperatifidir. Köy Kalkınma Kooperatifleri Adana ilinin 13 ilçesine yayılmış durumdadır. İlçeler itibariyle Köy Kalkınma Kooperatiflerinin sayısı şöyledir : Merkez : 18, Bahçe : 16, Ceyhan : 32, Felke : 5, Kadirli : 14, Karaisalı : 19, Karataş : 20, Kozan : 19, Osmaniye : 28, Pozantı : 4, Saimbeyli : 17, Tufanbeyli : 12, Yumurtalık : 7. Bu kooperatiflerden 62 adedi 1970 yılında kurulan Adana Kooperatifler Birliğine üye durumdadır. Araştırmada Adana Kooperatifler Birliğine üye olan Köy Kalkınma Kooperatiflerinin yapıları ve sorunları incelenmiştir. Söz konusu kooperatiflerin % 50'si (31 adedi) rastgele seçilmiş ve hazırlanan bir anket formuyla yapıları ve sorunlarına ilişkin bilgiler derlenmiştir. Bilgiler 1979 yılı başlarında toplanmış ve bu konuda Kooperatifler 8. Bölge Müdürlüğü'nün teknik elemanlarından büyük ölçüde yararlanılmıştır. Anket formlarının değerlendirilmesi sırasında yeterli bilgi alınmadığı görülen bir kooperatife ait anket formu dikkate alınmamış ve değerlendirmeler 30 kooperatif üzerinden yapılmıştır.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI

1. İncelenen Kooperatiflerin Genel Görünümü

Bu kısmında incelenen kooperatiflerin kuruluş tarihleri, amaçları ve halihazır faaliyetleri, kooperatif ortaklarının ve yöneticilerinin öğrenim durumları incelenecektir.

a) Kuruluş Tarihleri : Adana ilinde incelenen 30 Köy Kalkınma Kooperatiflerinden 3 tanesi 1969 - 70 tarihleri, 5 tanesi 1971 - 72 tarihleri ve geri kalan 22'si de 1973 - 78 tarihleri arasında kurulmuşlardır. Halk arasında, Köy Kalkınma Kooperatifleri «**Almanya Kooperatifleri**» olarak isimlendirilirler. Fakat, incelenen kooperatiflerin çoğunun yurtdışına işçi akımının azaldığı yıllarda kurulmuş olmaları dikkate alınır, bunların Almaya'ya işçi göndermekten çok ekonomik amaçlar için kuruldukları söylenebilir. Gerçekten de bu kooperatiflerin sadece bir tanesinin Almaya'ya işçi gönderebilmek amacıyla kurulduğu ve iki kooperatiften de birer ortağın yurtdışında bulunduğu saptanmıştır.

b) Kuruluş amaçları, gerçekleştirilen amaçlar ve halihazır faaliyetleri : Köy Kalkınma Kooperatifleri çok amaçlı kooperatiflerdir. Bu kooperatifler için hazırlanmış olan örnek anasözleşmenin 6. maddesi genel amacıyla, kuruluşlarından anket tarihine kadar hangi faaliyetlerde bu kooperatiflerin hangi amaçlar doğrultusunda çalıştıklarını saptamak amacıyla, kuruluşlarından anket tarihine kadar hangi faaliyetlerde buldukları ve anket tarihinde hangi konularda çalışmalarını sürdürdükleri incelenmiştir. Sonuçlar Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. İncelenen Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Çalışma Konularına Göre Dağılımı

Çalışma Konuları	Söz Konusu Konuda Kuruluşundan Anket Tarihine Kadar Çalışma Yapan Kooperatif Adedi	Söz Konusu Konuda Halen Çalışma Yapan Kooperatif Adedi
Tarımsal Girdiler	21	12
Tüketim Maddeleri	12	6
Pazarlama	2	2
Halicilik	3	1
Traktör İşletmeciliği	3	3
Soğuk Hava Deposu	1	1
Kaplıca İşletmesi	1	1
Seracılık	—	1
Orman Ürünleri İşleme		
Girişimi	—	2
Faal Olmayan	6	14

Anketin yapıldığı tarihe kadar altı kooperatifin kuruluş amaçlarını gerçekleştirecek hiç bir faaliyette bulunmadığı, anket tarihinde ise bu sayının, bazı kooperatiflerin sürdürdükleri faaliyetleri durdurmaları nedeniyle 14'e çıktığı saptanmıştır. Yapılan faaliyetler içerisinde, ortaklara tarımsal girdi sağlama 21 kooperatifin uğraşı olmuştur. Ancak mu miktar, anket tarihinde 12'ye düşmüştür. Ortaklara tüketim maddeleri sağlamak kooperatiflerin ikinci uğraşı dalıdır.

Başlangıçta 12 kooperatif ortaklarına tüketim maddeleri sağlarken, bu sayı anket tarihinde 6'ya düşmüştür.

Çizelge 1 incelendiğinde, anket tarihinde 2 kooperatifin pazarlama, 1'inin halicilik, 3'ünün ortak traktör işletmeciliği, 1'inin kaplıca işletmeciliği, 1'inin seracılık faaliyetlerinde buldukları ve 2'sinin de orman ürünleri işletmesi için girişimde buldukları görülmektedir.

Burada önemle belirtilmesi gereken nokta şudur : Faaliyette buldukları saptanan kooperatiflerin bile kuruluş amaçlarını gerçekleştirecek veya kırsal kesim üreticisinin gereksinimlerini karşılayacak düzeye varmış kooperatifler olarak nitelendirilmesi olası değildir. Örneğin, anket tarihinde ortaklarına tarımsal girdileri ve tüketim maddelerini sağlar gözükten kooperatifler, genellikle kamu kuruluşlarının kendilerine tahsis ettikleri tarımsal girdileri (gübre, tohum, ilaç vs.) ve tüketim maddelerini (yağ, pirinç, şeker, v.s.) ortaklarına dağıtmaktadırlar. Söz konusu malların kamu kurumlarınca tahsisi yapılmadığı an, kooperatifler bunları başka kaynaklardan sağlayacak parasal güç ve ve organizasyona sahip bulunmamaktadırlar.

c) Kooperatif ortaklarının yapısı ve eğitim durumları : 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, Köy Kalkınma Kooperatiflerine, devlet güdümü olmaksızın, bağımsız, demokratik kooperatifçilik ilkelerine göre kurulup işlemlerini sağlayan yasal ortamı getirmiştir. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin başarısı, ortaklarının işbirliği ve bundan ekonomik sonuçlar alma yolundaki irade ve becerilerine bağlıdır. Bu konuda kooperatif ortaklarının eğitim düzeyi de çok önemli bir faktördür.

Anket yapılan 30 kooperatifte toplam ortak adedinin 3498 olduğu saptanmıştır. Ortalama ortak ededi ise 116'dır. Ancak incelenen kooperatiflerden 24'ünün ortak adedi 100'ün ve bunlardan 9'unun ortak adedi ise 50'nin altındadır.

Dört kooperatifin ortak adedi 100 - 200 arasındadır. Geri kalan iki kooperatiften birinin 307, diğnerinin ise 1260 ortağı bulunmaktadır.

Kooperatif ortaklarından 1.182'sinin kooperatif merkezi dışında (kentlerde) oturduğu ve iik ortağın ise yurt dışında bulunduğu saptanmıştır. Bu ortakların aktif ortak olarak kabul edilmesi güçtür.

Kooperatif ortaklarının eğitim durumu Çizelge 2'de incelenmiştir. Anket yapılan kooperatiflerdeki toplam 3.498 ortaktan 7411'inin (% 21,2) eğitim durumları hakkında bilgi alınmadığından Çizelge 2'de bilgi alınabilen ortakların eğitim durumu dikkate alınmıştır.

Çizelge 2. İncelenen Kooperatiflerde Ortakların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Ortak Adedi	Eğitim Durumu Bilinenlere Oranın (%)
Okuma yazma bilmeyen	72	2,6
İlkokulu terk eden	725	26,3
İlkokulu bitiren	1.394	50,6
Ortaokulu bitiren	211	7,6
Liseyi bitiren	261	9,5
Meslek Okulu bitiren	44	1,6
Yüksek Okulu bitiren	50	1,8
Toplam	2.757	100,0
Bilgi alınmayan	741	21,2
Genel Toplam	3.498	—

Çizelge 2'de görüldüğü gibi eğitim durumu hakkında bilgi alınabilen 2.757 kooperatif ortağından % 79,5'i ilkokul ve altında, % 18,7'si orta dereceli, % 1,8'i ise yüksek okul eğitim düzeyinde bulunmaktadır.

d) Kooperatif yöneticilerinin eğitim durumu : Eğitim düzeyinin düşük olduğu yerlerde, kooperatif yöneticiliğine genellikle daha fazla

eğitim görmüş kişilerin seçilmesi doğaldır. Kooperatif işlerinin gerektirdiği yönetsel ve bürokratik işlemlerin düzenli olarak yürüyebilmesi için bu gereklidir. Ayrıca, kooperatifçilik bilincinin halka aşılmasında ve onlara önderlik edilmesinde öğretmen, kaymakam, muhtar gibi kişilerin önemli rolleri görülmektedir. Bu nedenle anket yapılan kooperatiflerdeki yöneticilerin eğitim durumlarının saptanmasına çalışılmış ve kooperatifleri kurma girişiminin kimlerden geldiği sorulmuştur.

Çizelge 3'de 30 kooperatifin yönetim kurullarındaki üyelerin eğitim durumlarının dağılımı gösterilmiştir. Toplam 150 yöneticiden 17'sinin eğitim durumu hakkında bilgi alınamamıştır.

Çizelge 3. İncelenen Kooperatiflerin Yönetim Kurulu Üyelerinin Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Yönetici Adedi	Oran (%)
Okuma-yazma bilmeyen	1	0,7
İlkokulu terk eden	19	14,2
İlkokulu bitiren	89	66,9
Ortaokulu bitiren	5	3,8
Liseyi bitiren	5	3,8
Meslek Okulu bitiren	7	5,3
Yüksek Okulu bitiren	7	5,3
Toplam	133	100,0
Bilgi Alınamayan	17	11,3
Genel Toplam	150	—

Çizelge 3 incelenerek, Çizelge 2'deki ortakların eğitim düzeyi sonuçları ile karşılaştırıldığında çarpıcı bir farklılık görülmemektedir. Sadece, ortakların % 1,6'sı meslek okulu ve % 1,8'i yüksek okulu bitirmiş olmalarına karşın, kooperatif yöneticilerinde bu oran her iki eğitim düzeyinde de % 5,3 bulunmaktadır. Diğer bir farklılıkta, ortakların % 26,3'ü ilkokulu terk etmiş ve % 56,6'sı ilkokulu bitirmişken yöneticilerde bu oranlar sırasıyla % 14,2 ve % 66,9'dur. Kooperatif yöneticilerinden hiçbirisi kooperatifçilik eğitimi görmemiştir.

Kooperatiflerin kurulmasına kimlerin öncülük ettiği sorusuna da, 30 kooperatiften şu yanıtlar alınmıştır :

Kooperatif ortakları	: 24
Öğretmen	: 2
Muhtar	: 1
Kaymakam	: 1
Ziraat Mühendisi	: 1
Veteriner	: 1

İncelenen kooperatiflerin büyük çoğunluğunun kooperatif ortaklarının kendi istekleriyle kurulmuş bulunması, demokratik halk kooperatifçiliğinin gelişmesinde büyük bir aşamaya geldiğinin bir göstergesi sayılabilir.

2. İncelenen Kooperatiflerin Mali Durumu

Köy Kalkınma Kooperatiflerine, yasa gereği 500 TL. 30.000,— TL. arasında bir anapara ile ortak olunabilmektedir. Kooperatife ortak olmak isteyen kişinin, bu sınırlar içerisinde seçeceği bir miktarı anapara olarak taahhüt etmesi, taahhüdünün 1/4'ünü peşin ödemesi ve geriye kalan 3/4'ünü de eşit taksitlerle 3 yıl içerisinde ödemesi gerekmektedir. Kırsal kesimde gelirlerin ülke ortalamasından da düşük olması nedeniyle, Köy Kalkınma Kooperatifleri ortaklarının çok büyük bir çoğunluğunun 500 - 1000 TL. arasında bir anapara ile kooperatiflere ortak oldukları görülmektedir. Bu miktarın sadece 1/4'ünü peşin olarak ödeyen ortaklar, eğer kooperatif ilk yıllarda gözle görülür bir faaliyete başlayamamışsa, geri kalan taksitleri ödememektedirler.

Kooperatiflerin ortaklarına ekonomik fayda sağlayabilmesi, büyük ölçüde parasal güçlerinin yeterli olup olmamasına bağlıdır. Bu çalışmada, incelenen kooperatiflerin mali durumlarını saptamak amacıyla, taahhüt edilmiş ve ödenmiş anapara miktarlarından başka kasa, banka, borçlar, alacaklar, taşınmaz mallar, iştirakler, amortismanlar ve paraya çevrilebilir varlıklar hesapları ile ilgili bilgiler alınmağa çalışılmıştır. Bu amaçla ankette ayrıntılı sorulara yer verilmiş ve kooperatiflerin anket tarihindeki bilançoları sağlanmağa çalışılmıştır. Ancak özellikle faal olmayan kooperatiflerin çoğunda bu soruları yanıtlayacak yetkilileri bulmakta güçlüklerle karşılaşmıştır. Çizelge 4'de elde edilen veriler ayrıntılı şekilde gösterilmiştir. Veriler önce toplam olarak sonra da 30 kooperatif ortalaması olarak gösterilmiştir. Çizelgenin son iki sütununda ise, sadece incelenen hesapları bulunan veya yanıt alınabilen kooperatiflerin sayıları ile bunlara göre alınmış ortalamalar verilmiştir.

Çizelge 4. İncelenen Kooperatiflerin Mali Durumları

Hesaplar	Toplam (TL)	30 kooperati- fin ortalaması	Hesabı olan kooperatif Sayısı	Hesabı olan kooperatif- lerin ortalaması
		(TL)		(TL)
Taahhüt edilen anapara	7.899.500	263.300	30	263.300
Ödenen anapara	5.981.900	199.400	30	199.400
Kasa	728.000	24.266	23	31.652

Banka	428.500	14.283	21	20.405
Paraya çevrilir varlıklar	1.286.900	42.897	8	162.863
Taşınmaz mallar	8.201.300	273.377	9	911.255
Amortismanlar	128.000	4.267	2	64.000
Alacaklar	59.100	1.970	4	14.775
İştirakler	250.500	8.350	25	10.020
Borçlar	314.600	10.487	7	44.943
Alınan kamu kredisi	9.790.000	326.333	4	2.447.500
Alınan kamu bağışı	1.487.500	49.583	3	495.833

İncelenen 30 kooperatifin toplam taahhüt edilen anapara tutarı 7.899.500 TL. dir ve bunun 5.891.000 TL'si (% 76) ödenmiş bulunmaktadır. Taahhüt edilen ve ödenen anapara ortalamaları, 263.300 TL. ve 199.400 TL. dir.

Günümüzün ekonomik koşullarında, ortalama 199.400 TL. ödenmiş anapara ile kooperatiflerin ortaklarına istenilen düzeyde bir ekonomik yarar sağlayamayacağı bellidir. Ödenmiş anaparanın, ortalama olarak değilde, kooperatiflere dağılımı biraz daha ayrıntılı olarak incelediğimizde, çok sayıda kooperatifin anapara yönünden çok daha zayıf durumda olduğu ortaya çıkmaktadır. Dokuz kooperatifin anapara miktarı 100.000 TL. dan fazla 21 tanesininin 100.000 TL. dan az ve 17 tanesinin ise 50.000 TL. dna daha az bulunmaktadır.

Ödenmiş anaparanın kooperatiflere dağılımını incelemeye bir adım daha ileri gidersek; 30 kooperatif içerisinden bir tanesinin ortalamasının çok üzerinde bir anaparaya sahip olması nedeniyle (3.471.000 TL) onu ortalamaya dahil etmememiz gerekmektedir. Bu durumda, 20 kooperatifin toplam ödenmiş anaparası 2.510.900 TL. ve ortalaması da 86.582 TL. olmaktadır.

Ödenmiş anaparalardan kooperatif ortaklarına düşen ortalama miktar 1.710 TL. dir (5981.900 TL. 13498 ortak). Mali gücü ve ortak sayısı yönlerinden ortalamaların çok üzerinde bulunan söz konusu kooperatifi hesaplama dışında tuttuğumuz zaman, ortak başına 1121 TL. ödenmiş anapara düşmektedir. (2.510.900 TL./2238 ortak).

İncelenen 30 kooperatiften 5'inde taahhüt edilen anaparaların tamamının ödenmiş, 14'ünde ödemelerin sürmekte ve 11'inde ise ortakların girişte ödedikleri dışındaki miktarlar ödemedikleri öğrenilmiştir. Ortakların taahhütlerini yerine getirmemelerine neden olarak, «kooperatife ilgileri yok» ve «gelir düzeyleri düşük» gibi yanıtlar verilmiştir.

Kooperatiflerin sermayelerinin yeterli olup olmadığı sorusuna 26

kooperatif «yetersiz» ve sadece bir kooperatif «yeterli» yanıtını vermişlerdir. Üç kooperatiften hiç bir yanıt alınamamıştır.

«Kooperatiflerin mali gücü ne şekilde artırılabilir?» sorusuna, 15 kooperatif sermaye artırımına gidilmesi 13 kooperatif kredi bulunması yolunun denenmesi gerektiği yanıtını vermişlerdir. İki kooperatiften yanıt alınamamıştır.

3. Kooperatiflerle Kamu Kuruluşları Arasındaki İlişkiler :

1163 sayılı yasa, Köy Kalkınma Kooperatifleri'nin demokratik ilkelere göre kurulup işlemelerine olanak vermiştir. Ancak kooperatiflerin kuruluşları ve faaliyetleri Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı tarafından denetlenmektedir. Ayrıca, kooperatiflerin uygulayacakları projelere çeşitli kamu kuruluşlarının açtığı krediler ve karşılıksız bağışlar, kooperatiflerin gelişmelerinde önemli rol oynamaktadır.

Kooperatif kurma girişiminde bulunan köylülerin eğitim düzeylerinin düşük olması nedeniyle, kuruluş işlemlerini tamamlamakta güçlük çektikleri sanılmaktadır. Kooperatiflerle ilgilenen kamu kuruluşlarının, kooperatiflerin kuruluşlarında ve daha sonra köylülere ne derece kadar yardımcı olduklarını saptamak amacıyla ankette çeşitli sorulara yer verilmiştir. Ayrıca, kamu kuruluşlarının kooperatiflere açtığı krediler ve parasal yardımların miktar ve nitelikleri saptanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, kooperatiflerle kamu kuruluşları arasındaki ilişkiler idari ve mali olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.

a. İdari ilişkiler : İncelenen 30 kooperatiften 20 tanesi kuruluş işlemlerini 1 - 3 ay içerisinde, 8 tanesi 4 - 7 ay içerisinde tamamlamışlardır. İki tanesinden yanıt alınamamıştır.

Çizelge 5. kooperatiflerin kuruluşlarında karşılaştıkları güçlüklerin ve kamu kuruluşlarının gösterdikleri ilgi ve kolaylıkların değerlendirilmesini göstermektedir.

Çizelge 5. İncelenen Kooperatiflerin İlgili Kamu Kuruluşları İle İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Sorunlar	Evet	Hayır	Yanıt vermeyen
Kuruluş için gerekli formların doldurulmasında güçlük çekildi mi?	7	21	2
Kuruluş işlemlerinde güçlük çekildi mi?	12	16	2
Kuruluş aşamasında kamu kuruluşlarından ilgi ve yardım görüldü mü?	25	3	2
Kooperatif kurulduktan sonra, sorunlara kamu kuruluşları ilgi gösterdi mi?	21	5	4
Kooperatif hiç denetlendi mi?	10	17	3

Kuruluş işlemlerinde güçlük çekildiğini belirten kooperatif sayısı (12 kooperatif), kuruluş işlemleri için gerekli formların hazırlanması için zorluk çektiklerini belirten kooperatiflerden (7 kooperatif) daha fazla bulunmaktadır. Kooperatifler, kamu kuruluşları ile ilişkilerini çok daha olumlu yönde değerlendirmişlerdir. Sorulara yanıt veren 28 kooperatiften 25'i kuruluş aşamasında kamu kuruluşlarında yeterli ilgi ve yardım gördüklerini, 21'i ise kuruluştan sonra da kamu kuruluşlarının sorunları ile ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Ancak, yanıt alınan 27 kooperatiften 17'sinin kuruluşlarından beri hiçbir kamu kuruluşu tarafından denetlenmediği öğrenilmiştir.

b. Mali İlişkiler : Yukarıda belirtildiği gibi, devlet Köy Kalkınma Kooperatiflerinin projeye bağlı yatırımlarını (kredi açarak ve bağışta bulunarak desteklemektedir. Ancak, parasal güçleri zayıf bulunan söz konusu kooperatifler, devlet kredisi ve yardımı gelmediği sürece, amaçladıkları faaliyetleri gerçekleştirememekte ve gerçekleştirmek için de gereken çabayı gösterememektedirler. Çünkü çoğu kez, «kooperatif kurarsak devletten yardım alırız» koşulu ile kooperatif kurulmasına girilmektedir. Bilindiği gibi da, devletin kooperatiflere parasal desteği, iktidarda bulunan partilerin politik ve ekonomik görüşlerine göre, veya azalan bir şekilde kendini göstermektedir. Kooperatiflere gerekli parasal desteği politik ortamda etkilenmeden sağlayacağı umut edilen bir kooperatifler bankasının kurulamamış olması, sorunun köklü bir şekilde çözümünü engellemektedir.

Çizelge 4'de gösterildiği gibi, sadece 4 kooperatif 9.790.000 TL. lık devlet kredisinden yararlanmıştı. Ancak, bunun 9.000.000 TL. sı bir tek kooperatif tarafından bir soğuk hava tesisi yapımı için alınmıştır. Diğer üç devlet kredisinin tutarları 520.000 TL. 150.000 TL. ve 120.000 TL. dir. Devlet ayrıca 3 kooperatife 1.487.500 TL. tutarında karşılıksız bağış yapmıştır. Ancak, yine bunun 1.176.000 TL. sı en fazla kredi alan söz konusu kooperatife gitmiştir.

İncelenen kooperatifler, devlet kredisini almak için çok fazla bürokratik işlem gerektiğini ve kredi almış olan kooperatifler de alınan kredinin yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Özel banka ve şahıslardan kooperatiflerin kredi alma şansının bulunmadığı saptanmıştır.

4. Kooperatiflerin Başarısızlık Nedenleri

Kooperatiflerin başarıya ulaşamamalarının nedenlerini saptamak amacıyla sorulan sorulara alınan yanıtlar aşağıda Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6. İncelenen Kooperatiflerin Amaçlarına Ulaşamama Nedenleri

Nedenler	Kooperatif Adedi
Sermaye yetersiz	26
Ortaklar kooperatife ilgisiz	18
Yöneticiler kooperatif işlerine yeterli zaman ayıramıyorlar	15
Yöneticiler bilgisiz ve tecrübesiz	12
Devlet ilgi göstermiyor	10

Yukarda görüldüğü gibi, sermaye yetersizliği kooperatiflerin amaçlarına ulaşamamalarının baş nedeni olmaktadır.

İncelenen kooperatiflerin, amaçlarına ulaşabilmeleri için ne gibi koşullarını gerekli olduğunu saptamak amacıyla yöneltilen değişik öneriler ve alınan yanıtlar Çizelge 7'de gösterilmiştir.

Çizelge 7. İncelenen Kooperatiflerin Amaçlarına Ulaşabilmeleri İçin Önerdikleri Koşullar

Koşullar	Yanıtlar
Devlet yardımı artırılmalı	24
Devlet kredisi artırılmalı	24
Devlet üretim girdilerinin sağlanmasında kooperatiflere öncelik verilmesi	21
Devlet kooperatiflere eğitilmiş yönetici sağlamalı	11
Yöneticiler kooperatif işlerine daha fazla zaman ayırabilmeleri	2

Çizelgenin incelenmesinden, incelenen kooperatiflerin büyük bir çoğunluğunun devlet kredisi ve yardımın artırılmasından yana oldukları görülmektedir.

Son olarak, anket yapılan 30 kooperatife, kamu veya diğer kuruluşlardan kendilerine kooperatifçilik ile ilgili yayınların gelip gelmediği sorulmuştur. 15 kooperatif geldiğini, diğer 15'i hiç bir yayının gelmediğini belirtmişlerdir.

TARTIŞMA

Araştırma sonuçları Adana ilinde Köy Kalkınma Kooperatiflerinin yeterli başarı gösterememelerinin en önemli nedenlerinin eğitim ve finansman sorunlarından aranması gerektiğini göstermektedir. Gerçekten incelenen 30 kooperatiften hiçbirinin ortaklar ve yöneticilerinin kooperatifçilik eğitiminden geçmedikleri ve ayrıca normal eğitim düzeylerinin de yeterli olmadığı görülmüştür. Kooperatifçilik hareketinin başarılı bir şekilde gelişebilmesi için genel ve teknik kooperatifçilik eğitiminin yapılması önemli bir koşuldur. Bu konuda Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığınca önemli çalışmalar yapıldığı bilinmekle birlikte (KÖY İŞLERİ VE KOOPERATİFLER BAKANLIĞI 1971, s. 13) henüz yeterli bir düzeye ulaşamadığı ya da eğitimin yeterince yaygınlaştırılmadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'de tarımsal amaçlı kooperatifler genellikle küçük üreticiler tarafından kurulmakta ve böylece küçük üretici olmanın sakıncaları kooperatif şeklinde birleşme ile giderilmeye çalışılmaktadır. Bu kooperatifler kuruluşlarında yeterli mali güce sahip değildir ve kuruluş amaçlarını gerçekleştirebilmeleri ve böylece ülke ekonomisine katkıda bulunabilmeleri için genellikle düşük faizli ve uzun vadeli kredilere gereksinimleri vardır. Ancak, araştırma sonuçları incelenen kooperatiflerin kredi ile yeterince desteklenemediklerini ortaya koymuştur. İncelenen 30 kooperatiften sadece dört tanesi devlet kredisinden yararlanmış, üç kooperatife de devlet tarafından karşılıksız bağış yapılmıştır. Ayrıca kredi alabilen dört kooperatiften sadece birinin önemli miktarda kredi alabildiği diğer üçünün kredilerinin büyük rakamlara ulaşamadığı görülmüştür. Kooperatiflere sağlanan kredi olanaklarının artırılmasında büyük yarar görülmektedir. Verilecek krediler kurulmuş olan kooperatiflerin gelişmelerini ve kuruluş amaçlarını gerçekleştirmelerini sağlayacağı gibi yeni kooperatiflerin kurulmasını da özendirerek ve kooperatifçilik hareketinin özlenen başarıya ulaşarak ekonomik faaliyetler zincirinde yerlerini almaları, kolaylaşacaktır. Böylece küçük tarım işletmelerinin sakıncaları da azaltılabilecek ve tarım politikası amaçlarının gerçekleştirilmesi için de daha uygun bir ortam yaratılmış olacaktır.

Kooperatifçiliğin istenen düzeyde geliştirilebilmesini sağlamak amacıyla eğitim ve finansman sorunlarına ek olarak aşağıda özlü bir biçimde belirtilen önlemlerin de alınması yararlı görülmektedir.

a) Kooperatif üyelerinin tarımsal savaş ilâçları, kimyasal gübreler, hayvan yemleri vb. gibi tarımsal girdi gereksinimlerini sağlayıcı yönde çalışmalar yapılmalıdır.

b) Kooperatiflerin üst örgütlerini kurmaları özendirilmeli ve kooperatiflerin tek tek yapamayacağı büyük yatırımların üst örgütlerince gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.

c) Kooperatiflerin kredi almalarında kolaylıklar getirilmeli, kredilerin verilmesinde taşınmaz mal karşılığı aranmalıdır. Kooperatiflerin kredi gereksinimlerini karşılamak üzere yönetiminde kooperatiflerin de yetkili olduğu Kooperatifler Bankası kurulmalıdır.

d) Kooperatif kuran küçük üreticilerin tarım alet ve makinelerinden ortak yararlanabilme olanakları geliştirilmelidir.

e) Dış alım ve dış satımda kooperatiflere öncelik tanınmalıdır.

f) Kooperatifçilik ile ilgili çalışmalarda bulunan çeşitli bakanlıkların bünyesindeki üniteler kaldırılarak bu kuruluşlar tek bir bakanlıkta birleştirilmelidir.

g) 1163 sayılı Kooperatifler Yasası yeniden düzenlenerek tüm kooperatifleri içeren tek bir kooperatifler yasası çıkarılmalıdır. Kooperatif anasözleşmeleri günümüz koşullarına göre yeniden düzenlenmelidir.

h) Kooperatifçilik çalışmalarını yürüten bürokratik kademedeki tüm personelin kooperatifçiliğin gelişmesine katkıda bulunabilecek bilgiye sahip olması için gerekli önlemler alınmalıdır.

j) İlk ve orta öğrenim kurumlarında kooperatifçilik dersleri okutulmalıdır.

Araştırmada incelenen kooperatiflerden sadece bir tanesinin Almanya'ya işçi göndermek diğer 29 kooperatifin ise ekonomik amaçlarla kurulmuş olması önemli bir olgudur. Bu durum, incelenen kooperatif ortaklarından gelmiş olması ile birlikte değerlendirilirse Ülkemizde ekonomik ve toplumsal bilinçlenmenin geliştiği, kooperatiflerde sosyo-ekonomik yapının ortakların istemleri doğrultusunda düzenleneceği anlamı çıkarılabilir. Dolayısıyla kooperatiflerin başta eğitim ve finansman olmak üzere sorunlarının çözümlenmesi halinde gerçek bir başarıya ulaşabileceklerini tahmin etmek olasıdır.

ÖZET

Araştırmada Adana ilinde Köy Kalkınma Kooperatiflerinin yapıları ve sorunları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; Adana ilinde örnek olarak seçilen 30 Köy Kalkınma Kooperatifinden 14 tanesinin faal olmadığı ve faal olan kooperatiflerin, çoğunlukla, ortaklarına tarımsal girdiler ve tüketim maddeleri sağlama konusunda çalıştıkları saptanmıştır. İncelenen kooperatiflerde ortalama ortak sayısı 116'dır. Kooperatif ortaklarından % 79,5'i ilköğretim ve altında, % 18,7'si orta dereceli % 1,8'i ise yüksek okul eğitim düzeyindedir. Kooperatiflerin kurulmasında çoğunlukla kooperatif ortakları öncülük etmişlerdir. İncelenen kooperatiflerde ortalama taahhüt edilen anapara miktarı 263.300 TL. ve ödenen anapara miktarı ise 199.400 TL. dir. Kooperatiflerin yeterli ölçüde başarı gösterememelerinin en önemli nedenlerinin eğitim ve finansman sorunlarında aranması gerektiği saptanmıştır.

LİTERATÜR

- KETEN, M., 1971. **Tarım İşletmelerinin Yapısı**. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No. DPT : 1306-SPD : 255, Ankara.
- MÜLAYİM, Z.G., 1975 **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KÖY İŞLERİ VE KOOPERATİRLER BAKANLIĞI, 1977. **Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığına Bağlı Kooperatiflerle ilgili Araştırma**. Yayın No : EEGM : 39 AD : 13,Ankara.

TÜRK - İŞ'E BAĞLI SENDİKALARIN KURDUKLARI TÜKETİM KOOPERATİFLERİ (x)

Mâhir NAKİP

GİRİŞ :

1. Endüstri devriminin getirdiği en önemli sosyal neticelerden birisi, kitlelerin örgütlenmesidir. Menfaat gruplarının bir araya gelmesinden ibaret olan bu örgütlenme, sendikalar, kooperatifler ve tüketicilerin korunması gayesiyle kurulan tüketici birlikleridir.

1805 Yılında İsveç'te kurulan ve mahkeme, hapishane, ordu birlikleri ve belediyeleri denetleyen, halkın şikâyetlerini dinleyen, bu şikâyetleri raporlar halinde parlamentoya sunan Parlamento Ombudsmanı, ve 1844 yılında üreticilere karşı kendilerini korumak için 48 işçi tarafından ilk başarılı tüketim kooperatifi kuruldu. Buna ilâveten tüketiciyi koruyan çeşitli çevre ve teşekküllerin baskısı sonucu 1872 yılında Amerika'da ilk tüketici koruma kanunu çıkartıldı.

Görüldüğü gibi örgütlenme, hep zayıfların (işçi ve dar gelirliilerin), daha güçlülere (sermayedar ve işverenlere) karşı olmuştur. Buna mukabil sermayedar ve işverenler de kendi aralarında örgütlenmeye gitmişlerdir.

Bu örgütlenmeler, şartların ağırlaşması ile ve menfaatların giderek çatışır hale gelmesiyle eyleme de geçmiştir. Sendikaların gerektiğinde greve gidebilmesi, tüketici birliklerinin bazı kalitesiz veya zararlı malların protesto etmesi ve zaman zaman tüketiciyi korumak amacıyla çeşitli protesto yürüyüşlerinin düzenlenmesi, bu eylemlerin örneklerini teşkil eder.

Türk toplumunda yenileşme hareketi, Sultan III. Selim zamanında başlamasına rağmen, bu hareket niye geç kabul edilmiştir?

Bunu başlıca üç sebebe bağlayabiliriz :

1. Türk toplumuna teknolojinin geç girmesi,

(*) Bu makale, Prof. Dr. Kâmil TURAN'ın nezaretinde ve Türk İş hukuku dersi programı içerisinde sunulan bir çalışmadır.

2. Türk toplumunda sınıfların olmayışı ve dolayısıyla bir sınıf çatışmasının söz konusu olmayışı,
3. Menfaat esasına dayanan örgütlenme modelinin Türk toplumunun sosyal yapısına ters düşmesi.

Başlamasından itibaren, uzantısı 1800 yıllarına kadar gelen ve dinî - ticarî bir düşünceden doğan esnaf birliklerini devlet kurmamıştır. Bu müesseseyi, esnaf-ları birleştiren, eğiten ve tüketiciyi korumak amacıyla esnaf-lara talimatlar veren, onlara dürüstlüğü aşıl原因 ve meslek sırlarını öğreten Ahi (Kardeş) Birlikleri kurmuştur (**).

Türk toplumuna özgü ve örgütlenme biçimi sadece esnaf-lar arasında görülme-miştir. Zamanının yangın söndürme ekibi görevini gören ve hiç bir karşılık bekle-meden, sadece topluma faydalı olma maksadını güden Tulumbacılar da buna bariz bir misâl teşkil eder.

Kooperatifçilik hareketinin doğuş sebebi farklı olsa dahi, özünde aynı bu bir-liklerin temel felsefesini taşır. Bu gayeyi halka tanıtmak (veya tekrar hatırlatmak), kooperatiflerin yerleşmesine büyük ölçüde yardımcı olacağı muhakkaktır.

Sendikalar bu gayeye daha da elverişli olan teşekküllerdir. Çünkü sendikalar, düzenli, gaye birliğini hedef alan örgütlerdir. Ancak, Türk sendikalarının koopera-tifleşme hareketine geç başlamaları, başlama hızının düşük olması ve bütün sendi-kalara şamil olmaması, ortada bir aksaklığın varlığını göstermektedir.

Bu çalışmada genel durumu ve aksama súbaplarını göstermeye çalıştık. Bu se-bep ile ilkin tüketim kooperatiflerinin yapısı, meselelerini, gelişmeme sebeplerini ve gelişebilme şartlarını ele aldık.

İkinci bölümde, bir çok cereyanlara karşı kapısını kapalı tutarak bağrında en büyük işçi kitlesini barındıran Türk - İş'in bu sahadaki teşebbüsleri ve faaliyetlerini inceledik.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM KOOPERATİFLERİNİN YAPISI VE MESELELERİ

1) TARİF, GAYE VE TARİHÇE :

1 — Tarif :

1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 1. Maddesi Kooperatifleri tarif etmiştir. Bu tarif aynı zamanda tüketim kooperatifleri için de geçerli sayılabilir. Dolayısıyla;

«Tüzel kişiliğe haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve Kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişik ortaklı ve değişik sermayeli teşekküllere kooperatif denir.» (Koop. Kanunu mad. 1)

Tüketim kooperatiflerini müstakil tarzda tarif eden Prof. Dr. Z. G. Mülayim,

(**) Geniş bilgi için BKZ. Ahi, Birlikleri, Sabahattin Güllülü, Ötüken Yayınevi, İs-tanbul 1977.

Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun düzenlediği VIII. Türk Kooperatifçilik Kongresine sunduğu tebliğde getirdiği tarif ise şöyledir. (1)

«Tüketim Kooperatifi, tüketicilerin, özellikle dar gelirli tüketicilerin ihtiyaçları olan tüketim maddelerini en iyi şekilde ve mümkün olduğu kadar ucuza - maliyet fiyatına - sağlamak üzere dayanışma suretiyle iktisadi güçlerini bir araya getirmeleridir.»

Demek oluyor ki Mülayim, Tüketim Kooperatiflerini bir teşekkül görmekle beraber, «iktisadi güçlerin bir araya getirilmesi» olarak da vasıflandırıyor.

2 — Gaye :

Çağımız bir ihtisas ve iş bölümü çağıdır. Ancak, çağın getirdiği ağır iktisadi şartlar, insanları birlik içerisinde dayanışmaya zorlamaktadır. İşte kooperatifleşme bu zorlamanın tabii bir neticesidir.

Üreticiler, ürünlerinin değerini muhafaza etmek ve aracıya kâr bırakmamak maksadiyle bir kooperatif çatısı altında toplanırlar. Tüketiciler için de durum aynıdır. Onlar çalışmalarının neticesi olan satınalma güçlerini koruyabilmek için, en uygun fiyatla tüketim maddelerini temin edebilmek maksadiyle tüketim kooperatiflerinde birleşmek zorundadırlar.

Görüldüğü gibi kooperatiflerin gayesi hizmet ettiği sınıfa sadece ucuz mal temin etmek değildir. Bunun yanında maliyetleri asgari seviyeye düşürmek temiz, standart mal temin etmek ve üyeler arası yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak, tüketim kooperatifçiliğinin bir başka önemli gayesidir. (2)

3 — Tarihçe :

Türkiye'de ilk kooperatifçilik hareketi 1863 - 1867 yılları arasında Mithat Paşa tarafından başlatılmıştır. (3)

I. Dünya Savaşı sırasında ilk Tüketim Kooperatifi teşebbüsleri yarım kaldıktan sonra 1921 yılında İstanbul'da «Memurin Erzak Kooperatifi» kuruldu. (4) Bundan sonraki gelişmeyi tarihleriyle şöyle belirtebiliriz :

- 1925 yılında Ankara'da Ankara Memurlar İstihlak Kooperatifi,
- 1932 yılında İstanbul'da 2. Tüketim Kooperatifi,
- 1942 yılında İstanbul'da 3. Tüketim Kooperatifi,
- 1933 yılında Denizli'de ilk Tüketim Kooperatifi,
- 1933 yılında Eskişehir'de ilk Tüketim Kooperatifi,

(1) Mülayim, Ziya Gökalp : Tüketim Kooperatiflerinin Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmasındaki Rolü, VIII. Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğleri 20-23 Aralık 1976, Ankara, S. VI. 5.

(2) Oksay, Kâzım : Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını No : 41, Ankara 1979, S. 39.

(3) Polat, Hüseyin - Tayanç Tunç : Tüketim Kooperatifleri ve Sorunları Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını No : 35, Ankara 1973 S. 45.

(4) Oksay, K : a.g.e. S. 48.

- 1934 yılında Burdur'da ilk Tüketim Kooperatifi,
- 1938 yılında Antalya'da ilk Tüketim Koperatifi kuruldu. (5)

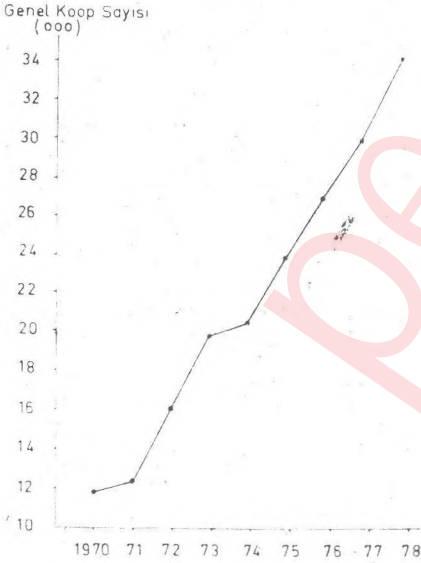
Türkiye'de 1942 yılında 48, 1943 yılında 24 ve 1944 yılında da 5 tüketim kooperatifi kurulmuş (6) ve nihayet 1966 yılında Türkiye'de Tüketim Koperatiflerinin sayısı 327'ye yükselmiştir. (7)

II) TÜRKİYE'DE TÜKETİM KOOPERATİFLERİNİN YAPISI :

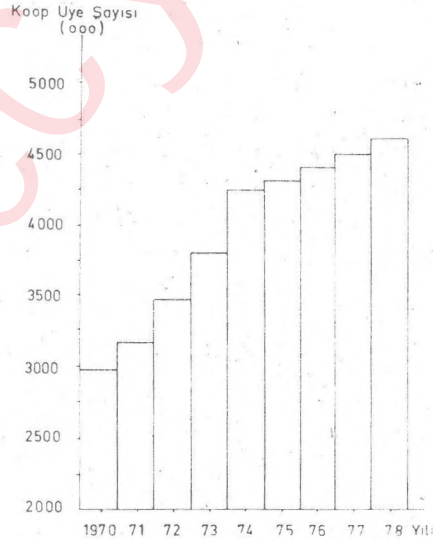
1 — Genel Olarak Kooperatiflerin Yapısı :

Türkiye'de kurulan ilk kooperatifler bilindiği gibi tüketim kooperatifleridir. Bugün kooperatifçiliğin en yoğunlaştığı alan, konut ve tüketim kooperatifçiliğidir. Bunun da yegane sebebi her halde, giderek ağırlaşan iktisadi şartlar ve iskân meseleleridir.

Tablo (1) ve bu tabloya bağlı olarak çizilen şekil (1)'e bakıldığında, Türkiye'de, toplam kooperatiflerin sayısı giderek artış gösterdiği söylenebilir. Bu artış 1971 ve 1974 yıllarında diğer yıllara nazaran az olmuştur. Ancak şunu hemen kaydetmek gerekir ki kooperatif sayısını mücerret artışı pek bir anlam taşımaz. Bu artışın bir anlam taşıyabilmesi için üye sayısının da hızlı ve büyük artışlar kaydetmesi gerekmektedir.

(Şekil : 1)

(Şekil : 2)

Kooperatif üye sayısındaki artışa (Tablo (1) ve çizilen Şekil (2)'ye göre) bakılırsa ilk yıllarda kooperatif sayısındaki artışa paralel bir artış kaydetmiştir, ancak bu artış 1974'ten sonra giderek düşüş göstermiştir.

Yıllar	Kooperatif Sayısı	Toplam Üyeleri
1970	11748	2952145
1971	12263	3192918
1972	15992	3449147
1973	19445	3780596
1974	20381	4239097
1975	23735	4307177
1976	26512	4362883
1977	29907	4490157
1978	34029	4602907

Tablo (1) Yıllar itibariyle Türkiye'de Kooperatif sayısı ve Kooperatiflerin üye sayısı.

Kaynak :

1. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yönetim Kurulu 1971-1979 yılları arası faaliyet raporları.

2. Karınca Dergisi 1971-1979 yıllarının sayıları.

1978 yılında Türkiye nüfusunun % 10'u kooperatiflere üye olmuştur. Bu oran, kalkınmış ülkelerdeki kooperatifleşmeye nazaran düşük sayılabilir.

2 — Tüketim Kooperatiflerinin Yapısı :

Tüketim kooperatifleri sayısının artışı ise (1971 yılı hariç) toplam kooperatif sayısının artışına (dolaylı olmakla beraber) paraleldir. BKZ. Tablo (2)'ye göre çizilen şekil (3)'e.

Yıllar	Tüketim Kooperatif Sayısı	Tüketim Koop. Üye Sayısı
1970	671	60 450
1971	464	72 625
1972	631	76 400
1973	982	76 500
1974	1 039	90 500
1975	1 601	152 000
1976	1 747	160 000
1977	2 145	182 000
1978	2 601	183 000

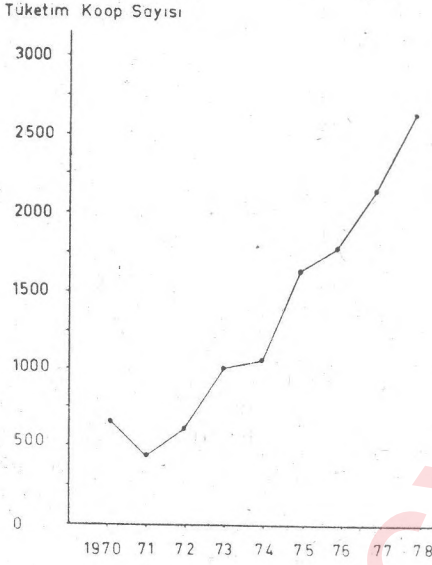
Tablo (2) Yıllar itibariyle Türkiye Tüketim Kooperatifi sayısı ve bu kooperatiflerin üye sayısı.

(6) Polat - Tayanç'tan, Selahaddin Sözeri, Türkiye'de İstihlak Kooperatifleri, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayını Ankara, 1945 S. 72.

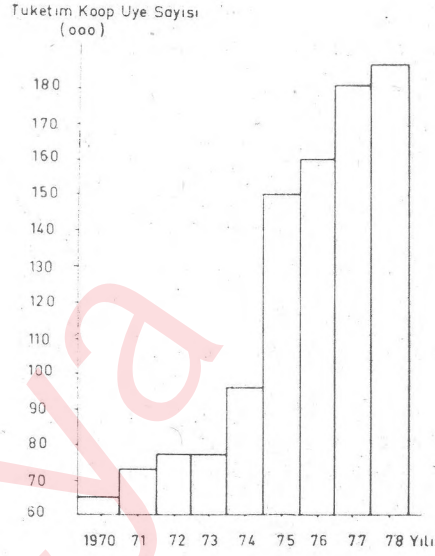
(7) Oksay, K. a.g.e. S. 49.

Kaynak :

1. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yönetim Kurulu 1971-1979 yılları arası faaliyet raporları.
2. Karınca Dergisi 1971-1979 yıllarının sayıları.

(Şekil : 3)

(Şekil : 4)

Tüketim kooperatifinin üye sayısında da 1974 yılından sonra çok hızlı bir artış gözükmektedir. Bunun da sebebi son yıllarda artan hayat pahalılığıdır. BKZ. Şekil (4).

Yıllar	Koop. Topl.	Tüketim Koop. Oranı	Toplam Üye	Tüketim Koop. Üye Oranı
1970	100	0.057	100	0.020
1971	100	0.038	100	0.023
1972	100	0.039	100	0.022
1973	100	0.051	100	0.020
1974	100	0.051	100	0.021
1975	100	0.067	100	0.028
1976	100	0.066	100	0.037
1977	100	0.072	100	0.041
1978	100	0.076	100	0.040

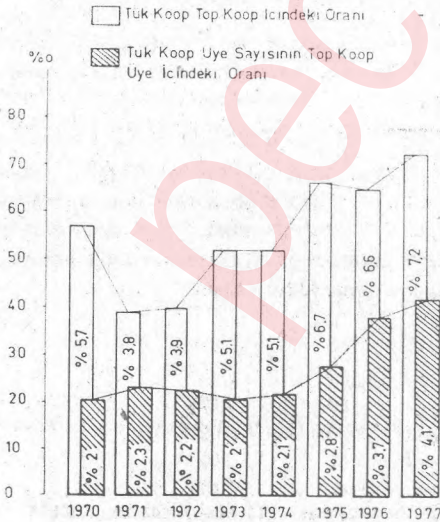
Hayat pahalılığının giderek artması, kurulan tüketim kooperatiflerinin, toplam kooperatifler içerisinde oranını giderek arttırmaktadır. Tüketim kooperatiflerine

üye olma sayısı da aynı şekilde, genel kooperatiflere üye olma sayısının büyük bir oranını teşkil etmektedir. Şekil (5).

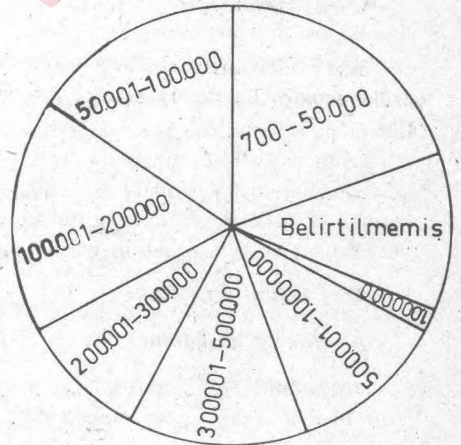
49 tüketim kooperatifi üzerine yapılan bir araştırma da aşağıda tablo ortaya çıkmıştır. (8).

Sermaye	Tüketim Koop. Sayısı	Derece
700— 50.000	10	37,5
50.001— 100.000	7	51,4
100.001— 200.000	9	66,1
200.001— 300.000	5	36,7
300.001— 500.000	6	44,1
500.001—1.000.000	5	36,7
1.000.001—+	1	7,3
Belirtilmemiş	6	44,1
	49	360,0

Bu araştırmayı genelleştirerek Türkiye'ye teşmil edersek Şekil (5) ortaya çıkacaktır. Bu şekilde de görüldüğü gibi sermayesi 1 milyonun üstüne çıkan Kooperatifin sayısı 1 dir. Koperatiflerin çoğunun sermayesi 700-200.000 dilimleri içindedirki, bu, Türk Tüketim Kooperatiflerinin mali bünyesinin çok zayıf olduğunu göstermektedir.

(Şekil : 5)

(Şekil : 6)

(8) Ankara ve Cıvırı Tüketim Kooperatifleri Birliği Üçüncü Genel Kuruluna Sunulan Yönetim ve Denetim Kurulu Çalışma ve Mali Rapor Ankara, 16 Haziran 1979 S. 5.

III) TÜRKİYE'DE TÜKETİM KOOPERATİFLERİNİN MESELELERİ :

Türk Tüketim Kooperatifçiliğinin ana meselelerini tesbit ve teşhis etmek ve çarelerini aramak, başlı başına bir araştırma konusunu teşkil eder. Burada, bu meseleleri (mümkün mertebe) sendikaların kurdukları tüketim kooperatifi açısından değerlendirmeye çalışacağız.

1 — Üst Örgütlenme ve Meseleleri :

«Kooperatiflerde üst örgütlenme, bir ülkede kooperatiflerin birim kooperatiften milli birliğe kadar, aşağıdan yukarıya doğru, piramit şeklinde, dikey olarak örgütlenmesini ifade etmektedir.» (9).

Kooperatiflerde üst örgütlenme sırası ile şu şekilde meydana gelir :

A. Kooperatifler Birliği :

Birim kooperatiflerin kendi aralarında iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek maksadiyle biraraya gelerek kurmuş oldukları bir üst kuruluştur.

B. Kooperatifler Merkez Birliği : (Kooperatifler Federasyonu)

Aynı konuda muhtelif kooperatif birliklerinin birleşimi ile meydana gelen bir üst örgüttür.

C. Kooperatifler Milli Birliği :

Bu da merkez birliklerinin birleşmesi ile oluşan milli bir birliktir.

D. Milli Kooperatifler Birliği (Milli Kooperatifler Konfederasyonu) :

Tarım kooperatifleri birlik ve merkez birlikleri, tarım dışı kooperatifleri birlik ve merkez birlikleriyle bir araya gelerek milli kooperatifler birliği veya milli kooperatifler konfederasyonunu meydana getirirler.

Türkiye'de bu üst örgütlenme şekli maalesef şimdiye kadar gerçekleşmemiştir. Bunun da sebebi, tüketim kooperatifleri, bizzat halkın kurduğu teşekküller olmayıp bir kısım resmi ve yarı resmi kuruluşların bünyesinde, o kuruluşların mensupları tarafından gerçekleştirilmiş teşebbüslerdir. (10) Yani hareket, daha halka mal edilmemiş ve dolayısıyla mevcut tüketim kooperatifinin piyasa karşısında varlığı ile yokluğu arasında bir ayırımı çizgisi mevcut olmamıştır. (11)

2 — Eğitim Meselesi :**A. Kurum İçi Eğitim :**

Kooperatiflerde eğitim konusunun bir süreç olarak gösterirsek, bu sürecin unsurlarını şöyle sıralamak mümkündür. (12)

(9) Mülâyim, Z. G: Kooperatiflerde üst örgütlenme, TÜKO Birlik'te sunulan bir seminer, S. 1.

(10) Pastanoğlu, Harun : Ülkemizde Tüketim Kooperatifleri ve Sorunları, Kooperatifçilik Dergisi, Nisan - Haziran 1974, S. 31.

(11) Polat - Tayanç : a. g. e. S. 124.

(12) Akyol, İ. Cevat : Kooperatifçilik Eğitimi, TÜKOBİRLİK'te verilen bir seminer, S. 3.

a — Başlama Kursları : Kooperatif memurlarına öncelikle, işinin ve sonra, kooperatif hareketin manasını öğretecek olan bu kurslar, personelin mesleki kariyerinin teşekkülüne ve kooperatif hareketi hakkında gerekli bilgi sahibi olmasına yardımcı olur.

b — Yetiştirme Kursları : Bu kursların maksadı, kooperatifin bilhassa satış bölümünde kooperatif ortaklarıyla karşılaşan personelin eğitimini sağlamaktır.

c — Yönetici Personelin Eğitimi : Devletin ve bazı ilgili kuruluşların kooperatif yönetici yetiştirmek üzere kooperatifçilik okul ve kursları açması oldukça önemlidir. Daha ziyade olgunlaştırma amacını güden bu eğitim, yönetim, işletmecilik, muhasebecilik kurslarını kapsayabilen bir süreçtir.

B. Kurum Dışı Eğitimi :

a — Tüketici Eğitimi : Bu konuda bilhassa devletin ve ilgili kuruluşların yapabilecekleri çalışmalar şunlar olabilir.

aa — Devletin mali ve teknik desteğiyle tüketim birliklerinin kurulması,

ab — Televizyon ve radyo programları,

ac — Her türlü neşriyat,

ad — İlk ve orta okullarda tüketicinin eğitimine dönük ders ve kursların hazırlanması,

b — İşçi Liderlerinin Eğitimi : Sendika liderlerinin kooperatifçilik konusunda eğitilmeleri, büyük işçi kitlelerini bünyesinde toplayan sendikaları kooperatifler kurma yönüne itebilir. Ancak Ankara'da yapılan bir araştırmada, birçok sendika liderinin kooperatifçilik bilgisinden yoksun olduğu anlaşılmıştır. (13) İşçi federasyon ve konfederasyonları bu konuda düzenleyecekleri dizi eğitim programlarıyla bu meseleyi çözüme kavuşturmaları mümkündür.

Bugün Türkiye'de Türk-İş'in dar bir çerçevede yapmış olduğu eğitim çalışmaları (14) dışında hemen hemen hiç bir faaliyet ve çalışma göze çarpmamaktadır.

3 — Denetim Meselesi :

A. Dış Denetim :

Denetim açısından Türkiye'de en başıboş kooperatifçilik, tüketim kooperatifçiliğidir. (15) Kooperatifler Kanunu, Türk Kooperatifçiliğinin gelişmesinde tek sorumlu makam olarak Ticaret Bakanlığını göstermişse de denetim ve organizasyon gereken biçimde sağlanmamaktadır.

B. İç Denetim :

Her müessesede olduğu gibi kooperatiflerin de iç denetimi aşağıdaki merciler tarafından yapılır.

(13) Polat, Tayanç : a.g.e. S. 126.

(14) Ankara TÜKOBİRLİK, a.g. rapor S. 5.

(15) Pastanoğlu, H. e. g. e. S. 30.

- a. Genel Kurulu,
- b. Denetçiler,
- c. Üst örgütlerce denetim,
- d. Denetleme birlikleri.

Türk kooperatiflerinde iç denetim, dış denetim kadar ihmal edilmemiştir. Bazı kooperatif ve kooperatif birlikleri iç denetimler oldukça düzenli olup sisteme bile bağlanmıştır.

4 — Finansman Meselesi :

Bir kooperatifin finansman kaynağını şu kalemler oluşturur.

A. İç Kaynaklar :

- a) Ortakların Payları (Sermaye),
- b) Yedek Akçeler,
- c) Dağıtılmayan Risturnlar,
- d) Belirli gayelerle kârdan ayrılan diğer fonlar.

B. Dış Kaynaklar :

- a) Krediler,
- b) Devlet Yardımları,
- c) Tasarruf Tevdiati (Sadece Tarım Kredi, Toprak ve Tarım reformu kooperatifleri için),
- d) Tahvil ihracı; Kooperatifler Kanunu Kooperatiflerin tahvil çıkarmasını yasaklamamıştır. Ancak bu hak bugüne kadar Türk Kooperatifleri tarafından kullanılmamıştır. [16]

Türkiye'deki kooperatiflerin mali bünyeleri oldukça zayıftır. Bir yandan kanun getirdiği tahditler, öte yandan kredi imkânsızlıkları kooperatifleri finansman bakımından yoksun bırakmıştır. Hatta kooperatiflerin istenilen biçimde güçlenmemesini, finansal kaynak yetersizliğine bağlamamız mümkündür.

IV) TÜRKİYE'DE TÜKETİM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN BAŞARISIZLIK SEBEPLERİ :

Türk Tüketim Kooperatifçiliğinin başarısızlık sebeplerini meseleler halinde bir önceki bölümde sunmuştuk. Bu sebepleri öz biçimde şöyle sıralayabiliriz :

- 1 — Üst örgütlerin teşekkül etmeyişi,
- 2 — Eğitim yetersizliği ve kooperatifçiliğe has okulların kurılmayışi,
- 3 — Finansman ve kaynak yetersizliği.

Bunlara ilâveten, hiç kuşkusuz k, başarısızlığın ele tutulmayan yönleri de vardır.

1 — Dayanışma Eksikliği :

Selçuklu ve bilhassa Osmanlı İmparatorlukları zamanında halk arasında görülen içtimai dayanışma, yardımlaşma ve birlikte çalışma ilkesi geliştirilip çağdaş

[16] Kaya, M. Emin, Kooperatiflerin Finansmanı ve Denetimi, TÜKOBİRLİK'te verilen bir seminer, S. 12,

ekonomik ve sosyal şartlara uyarılmamıştır. (17) Din ve ekonomik şartların etkisinden doğan esnaf teşekkülleri (Ahi Birlikler), yine din ve töreden doğan top rak sistemi (İkta Nizamı), bu milli dayanışma esprisine en bariz ve müşahhas örneklerdir. Bu sistemlerin dayanışma anlayışı o kadar ileri gitmiş ki, esnaflar birbirinden sır saklamaları günah addedilmiştir.

Koperatifleşme de bir dayanışma hareketidir eski ananelerden esinlenerek dayanışma anlayışını bu çağa uyarlayıp uygulamadıkça, tüketim kooperatifçiliği halka mal edilmesi mümkün olmayacaktır.

2 — Lider Eksikliği :

Ahme Ceva Etmre ile başlanan tüketim kooperatifçiliği hareketi adeta sähipsiz kalmıştır. (18) Atatürk, Türkiye'de kooperatifçiliğin geliştirilmesini emretmesine rağmen, yetkili devlet adamları bu uyarıyı gereğince uygulamaya koymamışlardır.

Süphesiz ki her sahada liderlerin yetişmesi bir eğitim meselesidir. Türkiye'de eğitim kavramı ile gerçek lider kavramı giderek bir birinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla lider eksikliğini bütünüyle eğitim sistemine bağlamamız mümkündür.

3 — Millilik Vasfı :

Tüketim kooperatifçiliği, İngiltere'de işçiler arasında başlayan ve giderek diğer dünya ülkelerine yayılan, tesanüt ve birlik içinde hareket etmeyi esas tutan mükemmel bir sosyal harekettir. Ancak her devlet veya millet, kendi sistem anlayışı içerisinde tatbik ettiği müdetçe bu kurum gelişir ve revaç kazanır.

Tüketim kooperatifçiliği Türk toplumuna sunulduktan sonra millileştirmesine yeterince çalışılmamış ve halka mal edilmemiştir. Yoksa bu ideal kurumun yaygınlaşmaması, yabancı bir kurum olmasına bağlanamaz. Çünkü Türk Toplumunu nice kurumları başka milletlerden alıp, onu daha güzel bir hale getirmiştir. (Vakıf ve mimarlık gibi).

V) TÜKETİM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN BAŞARILI OLMA ŞARTLARI :

Türkiye'de tüketim kooperatifçiliğinin benimsenmesi ve başarılı olması aşağıdaki şartlara bağlıdır.

- 1 — Kooperatifçiliği milli bünyeye uyarlanması ve halka mal edilmesi,
- 2 — Kooperatifçilik eğitimine önem verilmesi ve kooperatifçilik konusunda eğitim yapan okulların kurulması,
- 3 — Üst örgütlenmelerin sağlanması,
- 4 — Tüketim kooperatiflerine kredi ve finansman imkânlarının sağlanması,
- 5 — İşçi sendikalarının tüketim kooperatifçiliği konusuna yeterince eğitilmesi,
- 6 — Tüketim kooperatiflerinin sayısını çoğaltmaktan ziyade bünyelerinin sağlamlaştırılması,
- 7 — Tüketim kooperatiflerinin kuracakları mağazalar sayısının artırılması,
- 8 — Kooperatiflerin hem üyelerine hem de üye olmayanlara sadece mal değil hizmet de sunması,

(17) Polat - Tayanç, a.g.e. S. 60.

(18) Polat - Tayanç, a.g.e. S. 63.

- 9 — Denetleme işleminin düzene bağlanması,
- 10 — Devlet Tüketim Kooperatifçiliği ilişkisinin artırılması,
- 11 — Tüketim kooperatiflerine üye olmanın kolaylaştırılması,
- 12 — Tüketiciyi korumak maksadıyla fiyat kontrolünün sağlanması ve tüketim kooperatifleri kanalıyla bu fiyatların etkilenmesine çalışılması.

Bu şartların sağlanması kolay olmamakla beraber sağlanmaması halinde tüketim kooperatifçiliği fasit bir dairede dönüp duracaktır. Kuşkusuz ki, tüketim kooperatiflerinin meseleleri genel ekonomik ve sosyal meselelerden soyutlanamaz. Çünkü devleti bir zincire benzetirsek, bütün maddi ve manevi değerler ve müesseseler bu zincirin halkalarıdır. Birinin kopması veya bozulup çürümesi diğer müesseselerin de çürüyüp bozulmasına yol açacağı açık bir gerçektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İŞ'İN TÜKETİM KOOPERATİFLERİ ALANINDAKİ DENEMELERİ

1) SENDİKACILIK VE KOOPERATİFÇİLİĞİN ORTAK YÖNLERİ :

1 — Genel Olarak :

Sendikacılık ve Kooperatifçilik birbirine paralel iki kitle hareketidir. Her iki kuruluşunda gayesi mensuplarını ekonomik sıkıntılardan kurtarmak ve yaşamalarını iyi bir biçimde temin etmektir.

Sendikaların kooperatifçilik konusuna eğilmelerinin faydası sadece işçiye değildir. Sendikaların da bu konudan faydalanacakları muhakkaktır. Meselâ kooperatif hareket, sendikalara yeni üyeler kazandırabilir. (1) Ayrıca bir sendikanın kurduğu kooperatiften memnun olan bir işçi söz konusu sendikaya bağlılığı bu nedenle artırabilir.

2 — Yabancı Ülkelerde Durum :

Dünya'da ilk başarılı kooperatif 21 Aralık 1844 yılında İngiltere'de Rochdale kasabasında 28 dokuma işçisi tarafından kurulan bir tüketim kooperatifidir. Danimarka'da beş büyük bankanın biri, kooperatiflerin finansman ihtiyacını karşılayan kooperatifler bankasıdır. Bütün işçi sendikaları grev fonları ve diğer mevduatlarını bu bankaya yatırmaktadırlar. Böylece kooperatiflere de finansman kaynakları sağlanabilmektedir. (2)

3 — Türkiye'de Durum :

Türkiye'de yakın yıllara kadar sendikaların tüketim kooperatifçiliği ile ilgileri oldukça az olmuştur. Bu yıllardan sonra Türk-İş'in gösterdiği ilgi ve önem de yeterli olmamıştır.

Türk-İş'e bağlı sendikaların işçileri tarafından kurulan tüketim kooperatifleri sayısının az olmamasına mukabil, diğer işçi konfederasyon ve federasyonların kurdukları tüketim kooperatiflerinin sayısı parmakla sayılabilecek kadar azdır.

(1) Perak, Mahmut Celalettin : Gelir Dağılımı Açısından Tüketim Kooperatifleri, Türk-İş Yayınları, No : 117, Ankara 1977, S. 57.

(2) Mülâyim, Z. G. : Adı Geçen T. S. VI. 7,

4 — Sendikaların Kooperatiflerden Farkı :

Sendikalar, gayeleri itibariyle kooperatiflere ne kadar benziyorlarsa da, başlıca beş konuda farklılık gösterirler (3).

A. Ana Hedef :

Sendikaların ana hedefi işçilerinin ücretlerini yükseltmek ve çalışma şartlarını iyileştirmektir. Kooperatiflerin an ahedefi ise, tüketicilerini korumaktır.

B. Eylem :

Sendikalar, üyelerini gerektiğinde greve çağırabilirlerken. kooperatiflerde böyle bir eylem söz konusu değildir.

C. Yaklaşım :

Sendikalar, işçi menfaatini korumak için işverenlerle toplu pazarlığa girerler. Kooperatiflerin kimseyle toplu pazarlığı yoktur.

D. Muhatap :

Sendikaların karşısında her zaman muhatap olacakları işveren veya işverenler sendikası gibi kuruluşlar vardır. Kooperatiflerin böyle bir muhatabı yoktur.

E. Siyasi Güç :

Bazı ülkelerde sendikalar siyasetle direk iştigal edebildikleri halde, kooperatifler, bundan mahrum bırakılmışlardır.

II) MEVZUATA GÖRE SENDİKALARIN KOOPERATİF KURMA HAKKI :

Türkiye Anayasasının 51. inci maddesi, «Sosyal ve İktisadi haklar ve ödevler» bölümünde «Devlet, Kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır» hükmünü getirmiştir (4). Bu hükme binaen 10.5.1969 tarihli ve 1163 sayılı kanunla kooperatifçilik faaliyetleri düzenlenmiştir. Bu kanunun 1 inci maddesine göre «... gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler...» ancak kooperatif kurabilirler. Görüldüğü gibi, kanunda (aynı manada kullanılan) cemiyetler ve dernekler zikredildiği halde sendikalar zikredilmemiştir.

Sendikalarla ilgili çıkan 1947 tarihli ve 5018 sayılı ilk kanunun dördüncü maddesinin H fıkrası, sendikalara; yalnız, istihsal, istihlak, kredi ve yapı kooperatifleri kurmak hakkını tanıyordu. Buna karşılık 1963 tarihli ve 274 sayılı sendikalar kanunu, işçi sendikalarının kooperatifçilik alanında faaliyette bulunmalarını, oldukça geniş kapsamlı olarak düzenlemiştir.

Bu ikinci kanun 14. maddesinin J fıkrasına göre sendikalar «Üyeleri için kooperatifler kurulmasına çalışmak veya bu gibi teşebbüslere yardım etmek, veyahut bizzat kooperatifler kurmak...» hakkına haizdirler. Bu gün sendikaların kurmuş ol-

(3) Münkner, Hans H. : Kooperatifler ve işçi sendikaları Terc. Şimşek Arman, Karınca, Mayıs 1978 S. 23.

(4) Çelik, Nuri : İş Hukuku II, Kollektif İş Hukuku 1, Sendikalar, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı No : 267, 1976 İstanbul S. 314.

dukları veya destekledikleri birçok kooperatif, bu kanundan sonra kurulmuş ve faaliyet göstermeye başlamıştır.

Ancak, «Sendikalara açık kooperatif kurmak yetkisini tanımayan kooperatifler kanunun genel bir kanun niteliğinde olması nedeniyle, özel bir kanun (Sendikalar Kanunu) ile, genel bir kanunun çatışması söz konusudur». (5) Buna istinaden, sendikalar, kooperatif kurma hakkında mahrum olduğunu savunan hukukçular haklı görülmektedirler. (6)

Fakat kooperatifler kanununun sendikalar açıkça kooperatifler kurma yetkisini tanınamış olmasına rağmen, sendikalar kanununun 14. maddesinin J fıkrasına binaen kooperatifler kurabilmişlerdir.

Bunun yanında 274 sayılı kanunun 15 inci maddesi (Kooperatif kurma hakkını saklı tutulmak kaydı şartıyla) sendikaların ticaretle uğraşmalarını yasaklamıştır. Buna ilâveten kanun koyucu aynı maddenin 3. fıkrasında, sendikaların kooperatifçilikle uğraşmaları neticesinde elde edilecek karın, üyelere «Risturn Şeklinde» dağıtılmasını engellemiştir.

III) TÜRK-İŞ VE KOOPERATİFÇİLİK :

1 — Türk-İş'in Kooperatifçilikle İlgili İlkesi :

Türk-İş'in 24 ilkesinden birisi kooperatifçilikle ilgilidir. 14. olan bu ilkenin metni şöyledir : (7)

«Üretici köylü ve çiftçinin kooperatifleşmeleri, bu kooperatiflere devletin müdahalesini veya aracı ve tefecilerin sızmasını kesinlikle önleyici tedbirler alınması, ayrıca üretici kooperatiflere sinai tesisler kurma imkânlarının sağlanması konularında Türk-İş yetkilileri zamanında uyaracak ve bu konuda gerekli çalışmaları yapacaktır.»

Bu ilkenin konusu, kooperatifçilikle ilgili olmakla beraber bir işçi teşekkülünü direkt olarak ilgilendiren bir ilke değildir. Tatbıkatta da görüldüğü gibi, işçiler, daha ziyade tüketim ve konut kooperatifleri kurmaktadır. Üretici, üretici köylü ve çiftçi kooperatifleri, işçileri, doğrudan etkileyen kooperatifler değildir. Bir işçi örgütünün ilkeleri arasında tüketim ve konut kooperatifçiliği ilk sırayı almalı, ayrıca bu ilke aşağıdaki soruları cevaplandırarak hazırlanmalıdır. Türk-İş,

- 1 — Bünyesinde hangi tür kooperatife yer verecektir?
- 2 — Kooperatifçiliği ne şekilde destekleyecektir?
- 3 — Kooperatifçiliği nasıl örgütleyecektir?

Bundan dolayı Türk-İş, bu ilkeyi tekrar gözden geçirerek düzeltmeli ve sendikacılıkta kooperatifçiliğin gayesi ne şekilde ise, o doğrultuda ortaya yeni bir ilke koymalıdır.

(5) Göle, Celal : Sendikaların hukuki niteliği, A.Ü.S.B.F. Dergisi Aralık 1974, S. 150.

(6) Ulusoy, Y. : Kooperatifler Kanunu, Türkiye İktisat Gazetesi 1. 17.7.1969, S. 7.

(7) Gerek, Nüvitten : Türk-İş İlkeleri Açıklamalar ve Uygulamalar Türk-İş, Sayfa 119 Şubat 1979, Sayfa 33.

2 — İlk Teşebbüs :

Türkiye'de kooperatifçilikle ve bilhassa tüketim kooperatifçiliği ile ilgilenen ilk işçi konfederasyonu Türk-İş'tir. Türk-İş'in ilk teşebbüsü, 1964 yılında Ankara Aydınliktepe semtinde 2566 konutluk «Türk-İş Yapı Kooperatifi» olmuştur.

3 — İlk Tüketim Kooperatifi :

Türk-İş, ilk tüketim kooperatifinin kurulmasında da öncülük rolünü oynamıştır. Yukarıda sözü edilen konutların tüketim ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla kurulan ve kısa adı «SAİSKO» olan «Sınırlı Sorumlu Ankara İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yapı Kooperatifi Ortaklığı Tüketim Kooperatifi» olmuştur.

Bu tüketim kooperatifi, yine Türk-İş'in önderliği ile kurulan TÜKOBİRLİK'in temel taşıını oluşturmuştur.

4 — Antalya Kooperatifçilik Semineri :

Türk-İş, kooperatifçilik konusuna eğilmeye karar verdikten sonra, çok sayıda kooperatifçilik seminerleri düzenlemiştir. Bunların başında, 1-4 Mayıs 1974 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen kooperatifçilik seminerleridir (8).

Ayrıca 23-31 Mayıs 1974 tarihleri arasında Ankara'da yapılan Türk-İş/ILO Toplu Sözleşme Dışı Çalışmaları ve Kooperatifçilik Seminerlerinde de kooperatifçiliğin çeşitli yönleri ele alınmıştır. Bu ilk adımlardan sonra Türk-İş çeşitli tarihlerde ve muhtelif yerlerde eğitici seminerler düzenlemiştir.

5 — Türk-İş Kooperatifçilik Fonu :

Türk-İş'in 1976 yılı Onuncu Genel Kurul çalışmaları sırasında kooperatifçilik faaliyetlerine bir fon ayırmıştır. Bir yönetmelik halinde yayınlanan bu fonun amacı şunlardır : (9).

a) Türk-İş'e bağlı sendikaların üyeleri tarafından kurulmuş tüketim ve yapı kooperatiflerine, bölgesel ve merkezi örgütleri kanalı ile götürülecek hizmetleri maddi bakımdan desteklemek,

b) Kooperatif birlikleri ve merkez birliklerinin üretime dönük faaliyetlerini desteklemek,

c) Tüketim kooperatifleri birliklerinin pazarlama ile ilgili faaliyetlerini finanse etmek,

d) Kooperatif birlikleri ve merkez birliklerinin sendikalar ile kuracakları ortak ekonomik tesisleri finanse etmek,

e) Kooperatif üst örgütlerinin yürütecekleri eğitim faaliyetlerini desteklemek,

f) Sendikaların kooperatifçilikle ilgili girişimlerine yardımcı olmak.

% 3 faizli bu fon, üç şekilden oluşturulmuştur.

(8) Gerek, Nüvit : Sendikaların kooperatifçilik ile yatırım faaliyetleri, Türkiye'deki uygulama, doktora tezi, Eskişehir 1980 S. 49.

(9) Ankara TÜKOBİRLİK a.g. mali rapor S. 9.

- 1 — Kısa vadeli kredi,
- 2 — Uzun vadeli kredi,
- 3 — Yatırım kredisi.
- 6 — **Kooperatiflerin Demokratik Yönetimi :**

Türk-İş kooperatifçilikle ilgili faaliyetlerinde, kooperatifçiliğin gelişmesi ve işçilere fayda getirmesi bakımından kooperatifçiliği demokratik biçimde desteklemesini ilke olarak benimsemiştir. (10) Nitekim Türk-İş' l sendikalara bağlı tüketim kooperatiflerinin yönetimi, işçiler tarafından gerçekleştirilip, sendikalar, yönetime müdahale etmemektedirler.

Bu kuralın küçük bir istisnası olduğunu hemen kaydedelim. Türk-Harp İş Sendikasının Ankara'da kurduğu tüketim kooperatifinin idaresinde üç sendikalı görev almıştır.

Türk-İş'in bu müsbet kararı ve davranışı ilerisi için çok ümit vericidir. Çünkü kooperatifçilik, üyelerinin ihtiyacını gidermek için yapılan bir hizmet yarısıdır. En iyi hizmet, demokratik yol açık bulunduğu müddetçe görülebilir.

7 — Türk-İş'te Üst Örgütlenme :

Türk-İş'e bağlı birçok sendikanın tüketim kooperatifi vardır. Ancak kurulan bu kooperatiflerin tam sayısı, üye sayıları, sermayeleri ve yıllık ciroları konfederasyon tarafından bilinmemektedir. Hatta bir iş kolu düzeyindeki sendikalar dahi, kendi işçilerinin kurdukları kooperatiflerin sermayesini, üye sayılarını bilmemektedirler.

Türk-İş çeşitli şekillerde kooperatifçilik hareketini desteklediği halde, hareketin gidişinde ve kontrolünde faal bir rolü olamamaktadır. Şüphesiz ki, düzenlenen seminer ve eğitim çalışmaları işçiler açısından faydalı olmaktadır. Ancak, bu çalışmalar tatbikat sahasına konulup, kontrol edilmesi gerekmektedir.

Türk-İş'in bu sahada yapacağı ilk teşebbüs, kendisine bağlı her sendika veya federasyon bünyesindeki tüketim kooperatiflerini birli khaline getirmektir. Bu birliklerin sayısı 32 birliği aşmıyacaktır. Böylece bu birlikleri toplayıp bir merkez birliği haline getirmek oldukça kolaylaşacaktır.

Ayrıca yine Türk-İş bünyesinde bir kooperatifler müdürlüğü kurulabilir. Bu müdürlüğün şu görevleri olacaktır (11).

- 1 — Birim tüketim kooperatifler ve bölge birlikleri kurulduca, bu müdürlük yeni teşkilatlara teknik yardım sağlamak bakımından önemli bir rol oynayacaktır.
- 2 — Kooperatifler müdürlüğü, daha ziyade kooperatifçiliğe ilişkin araştırmalarla ilgilenir ve sendika liderleri ve üyelerine genel kooperatif eğitim hizmetlerini sağlar.

IV) TÜRK-İŞ'E BAĞLI FEDERASYON VE SENDİKALARIN KURMUŞ OLDUKLARI TÜKETİM KOOPERATİFLERİ :

Türk-İş'e bağlı sendikalar, çeşitli tarihlerde kooperatifler kurmuşlardır. Bu

(10) Polat, Hüseyin : Kooperatifçilik hareketine sendikaların katkıları Türk-İş örneği, Karınca Ocak 1978 S. 28.

kooperatiflerin çoğu konut ve tüketim kooperatifleridir. Bu bölümde sadece tüketim kooperatifi kuran sendikalara yer verilecektir.

1 — AĞAÇ - İŞ :

Bu sendikaya üye işçiler, Artvin, İstanbul ve Zonguldak'ta ikişer, Samsun, Sinop, Kastamonu, Edirne ve Boluda'da birer tüketim kooperatifi kurmuşlardır. Ancak, sendika işçilerinin hepsi bu kooperatiflere üye olmayıp, her kooperatife üye olan işçilerin sayısı 200-400 arasında değişmektedir.

Sendika, bu kooperatiflere maddi yardımda bulunmakta ve yönetimine karışmamaktadır.

2 — ÇİMSE - İŞ :

Biri Afyon diğeri Sivas'ta olmak üzere iki tane tüketim kooperatifi vardır. Afyon'daki tüketim kooperatifin sermayesi 250.000.— liradır. Ortak sayısı 250 işçidir. Sivastaki kooperatifin sermayesi ise 100.000.— lira, ortak sayısı 450 işçidir (12).

3 — DYF - İŞ :

Bu sendikanın desteklediği, İskenderun'da, Seyhan'da, Adana ve Konya'da birer tüketim kooperatifi vardır. Ayrıca bu sendika «Çankırı'daki işyerinde bulunan 240 ortaklı ve 100.000.— lira sermayeli tüketim kooperatiflerine ücretsiz bina sağlamıştır.» (13).

4 — KOOP - İŞ :

Sadece merkez sendikanın 30.000.— lira sermayeli bir tüketim kooperatifi vardır.

5 — LİKAT - İŞ :

Biri Samsun'da diğeri İzmir'de olmak üzere iki tüketim kooperatifi mevcuttur.

6 — ŞEKER - İŞ :

Malatya'da 152.000.— lira sermayeli 152 ortaklı bir tüketim kooperatifini desteklemektedir (14).

7 — TÜMT - İŞ :

«İstanbul İETT idaresinde çalışan 1500 kadar işçi ve memurun ortak oimaları amacıyla bir tüketim kooperatifi kurulmasına sendika öncülük etmiştir.» Halen kooperatifin 400 kadar üyesi vardır. (15).

8 — TÜRK HARP . İŞ :

Kayseri, Ankara, Eskişehir, Gölcük, Afyon ve Erzurum'da kurulan tüketim kooperatiflerine çeşitli yardımı olmuştur.

(11) Robinson, Wayner : Tüketim Kooperatifleri ve Birliklerinin yapısı ve çalışmaları, Ankara 1975 Sayfa II. 9.

(12) Gerek, Nüvit, a.g.e. S. 49.

(13) Gerek, Nüvit, a.g.e. S. 47.

(14) Gerek, Nüvit, a.g.e. S. 48.

(15) Gerek, Nüvit, a.g.e. S. 49.

(16) Gerek, Nüvit, a.g.e. S. 49.

Ankara'da bulunan ve 8000 üyesi olan kooperatifte 3 sendika yöneticisi de görev almıştır.

9 — TÜRK METAL - İŞ :

Adapazarı'nda sendikanın desteklediği 1500 üyelik DONATSA Tüketim Kooperatifi vardır. Sermayesi 2.500.000.— TL. olup, yıllık cirosu 4.000.000.— TL. civarındadır.

Ayrıca Türk Metal-İş Seydişehir'de kurulan ve 1300 üyesi olan ALKO Tüketim Kooperatifine de her türlü yardımı yapmıştır.

10 — YOL - İŞ :

Türk-İş'e bağlı Yol-İş Federasyonunun oluşturduğu Yol-Kop. Konfederasyon bünyesinde meydana gelen en büyük ve en sistemli tüketim kooperatifi birliğidir. Birliğe bağlı kooperatiflerin sayısı 20 olup, Üye sayısı 112.000 işçidir. Sermayesi 500 milyon, yıllık cirosu 230 milyon liradır.

Yol-Koop. Yol-İş Federasyonunda çalışmayan işçilerin kurdukları tüketim kooperatifini ve Yol-İş işçilerinin kurdukları kooperatiflerini bile birliğine kabul etmektedir.

Yol-Koop.'a ortak tüketim kooperatiflerinin buldukları şehirler şunlardır :

1 — Adana,	10 — İzmir
2 — Amasya	11 — Mersin
3 — Ankara (4 tane)	12 — Konya
4 — Antalya	13 — Samsun
5 — Diyarbakır	14 — Sivas
6 — Elazığ	15 — Karabük
7 — Erzurum	16 — Trabzon
8 — İskenderun	17 — Van
9 — İstanbul (iki tane)	

V) TÜKOBİRLİK VE ÇALIŞMALARI :

1 — Kuruluşu :

Ankara, Çankırı, Kırşehir ve Yozgat illerini bölgesi içine alan TÜKOBİRLİK (Ankara ve Civarı Tüketim Kooperatifleri Birliği) 1975 yılında kurulmuştur. Ancak mali kaynak yokluğundan müessese 1979 yılında faaliyete geçebilmiştir. Bu yılda, Türk-İş'ten sağlanan 1 milyon liralık kredi ile hizmet vermeye başlamıştır; Türk-İş 1976 Nisan ayında Ankara'da toplanan Genel Kurulunun verdiği görevle, Tüketim ve Konut Kooperatiflerine nakdi kaynak yaratmak amacıyla yukarıda da adı geçen «Kooperatifçilik Fonu» adı altında bir fon oluşturulmuştur.

TÜKOBİRLİĞİ oluşturan ilk tüketim kooperatifleri şunlardır :

- 1 — Saisko,
- 2 — Demiryolları Memur ve İşçileri Tüketim Kooperatifi,
- 3 — Bira Fabrikası İşçileri Tüketim Kooperatifi,
- 4 — Kara Yolları Genel Müdürlüğü Memur ve İşçileri Tüketim Kooperatifi,
- 5 — Kara Yolları 48. Şube Müdürlüğü Memur ve İşçileri Tüketim Kooperatifi,
- 6 — Eskipazar Kereste Fabrikası İşçileri Tüketim Kooperatifi,

2 — Sözleşmesi,

7 Kooperatif bir araya gelerek 20 Ağustos 1975 tarihinde birlik sözleşmesini imzalamışlardır. Sözleşmenin 3. maddesinin 13. fıkrasında «İşçi - Memur, Esnaf ve Sabit Gelirli toplumsal sınıf ve tabakaların oluşturdukları meslek kuruluşları üyelerinin kuracakları çalışma bölgesindeki Tüketim Kooperatiflerini geliştirme konusunda bu kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak,» bir amaç olarak benimsenmiştir.

Birliğin ortaklık şartlarını ihtiva eden 5. maddenin 1. fıkrasında, bir kooperatifin birliğe üye olabilmesi için, her ne kadar «birliğin çalışma bölgesi dahilinde bulunmak» şartını koşuyorsa da, birliğe, merkezi Ankara civarı dışında olan üye kooperatiflerde kayıtlıdır.

Sermaye konusunda da sözleşme «Birliğin sermayesi değişik nitelikte olup, ortak kooperatiflerin taahhüt ettikleri paylar toplamından ibarettir. Birlik sermayesinin en az haddi 140.000.— TL. dir. Sermayenin nakti kısmının kuruluşta tamamen ödenmesi gerekir.» hükmünü getirmiştir.

Sözleşmede müessese kârı şöyle tarif edilmektedir: «Gayri Safi Hasıladan her nevi masraflar, faiz ve amortisman karşılıkları çıktıktan sonra kalan kısmıdır» ve bu kâr aşağıdaki oranlarda bölüştürülmektedir :

- % 10 Yedek Akçe,
- % 5 Kefalet Fonuna,
- % 15 Yatırım ve Geliştirmeye,
- % 4 Sosyal ve Kültürel Hizmetlere,
- % 5 Personele,
- % 1 Bakanlık emrindeki eğitim ve tanıtıma,
- % 60 Birlikle yaptıkları muameleler oranında Risturn olarak ortak kooperatiflere,

3 — Ortakları :

TÜKOBİRLİK'in 18 ortağı vardır. Bu ortak kooperatiflerin dokuzu işçi kooperatifleridir. Diğer ortakları ise çeşitli mesleki kooperatif teşekkülüdür (17).

Birlik, takriben 25.000 tüketicisi ailesine hizmet etmektedir. Her aileyi 4 kişi kabul edersek, 100.000 kişi, birliğin hizmetlerinden faydalananı demektir.

4 — Pazarlaması :

Tüköbirlik 1979 yılında sermayesinin ve kredisinin (1.360.000.— TL.) 20 katı kadar, yani 20 milyon lira civarında işlem yapmıştır. 1979 yılında aşağıdaki kurumlardan 24 milyon liralık mal alımında bulunmuştur.

1 — Tarış,	9 — Mepa,
2 — Yurttaş	10 — Eris,
3 — Arı Gıda,	11 — Evteks,
4 — Tam Gıda,	12 — Ful,
5 — İpaş,	13 — Uğurlu,
6 — Birtek Saraciye,	14 — Emek,
7 — Çağdaş İtiryat,	15 — Alfa.
8 — Riyat Ticaret,	

Kuruluş, 1979 yılında 18 ortağına 12.000.000.— TL. lık satış yapmıştır.

5 — Bilanço Kalemleri :**A. Aktif Kalemler :**

1979 yılında kasaya 24.941.660,— TL. girmiş 24.938.220,— TL. çıkmış, dolayısıyla kasada 3.440,— TL. gibi çok cüzi bir meblağ kalmıştır. Bankalar hesabında da aynı şey mülâhaza edilebilir. Nitekim işletmenin nakit rasyosu (1'e yakın olması gerekirken) 0,08'dir. Bu da işletmenin nakit para sıkıntısı çektiğini gösterir.

TÜKOBİRLİK (Az-Çok) bütün ortaklarından alacaktır. Bunun yanında birlik, bir miktar ortaklık dışı satışta da bulunmuştur.

İşletmenin stok devir hızı yüksektir. Ancak cari rasyosu (2 olması gerekirken) 1,3'tür. Yani işletme icap ettiğinde borçlarını ödemekte zorluk çekecektir.

B. Pasif Kalemler :

TÜKOBİRLİK adları yukarıda geçen alacaklı firmalardan 22.097.574.— TL.'lık mal almış ve bu firmalara 2.746.823.— TL. borçlanmıştır.

Bir kısa vadeli yabancı kaynak olan ve Türk-İş'ten alınan 1.000.000.— TL.'lık kredi, gelecek yıla (1980'e) devredilmiştir.

Ayrıca kanuni yedek akçeler ve personelden kesilen gelir vergisi mali denge, damga resmî ve sigorta primi tutarları da kesilmiştir.

6 — TÜKOBİRLİK'in Şikâyetleri ve Bir Mukaseye :

Görüldüğü gibi TÜKOBİRLİK'in imkânları oldukça dardır. Bunun sebebini tükobirlik, «1163 sayılı kooperatifler kanunun üst birlikleri de birim kooperatifler gibi aynı kategoride mütalaa ederek sermaye koyma miktarını (30.000.— lira) tutması...» na bağlamaktadır. Bu, bir derecede doğru olmakla beraber tek sebep değildir. Çünkü aynı kanun söz konusu geçerli olduğu halde, Yol-Koop. gibi birlikler bu engeli aşarak güçlü bir hale gelmişlerdir. Bunu ispatlayabilmek için iki birlik arasında bir mukayese yapmak yeterlidir :

	TÜKOBİRLİK	YOL - KOOP.
1 — Ortak Sayısı	18	20
2 — Üye Sayısı	100.000	112.000
3 — Sermayesi	1.000.000	500.000.000

Görüldüğü gibi, iki birliğin ortak sayısı ve üyeleri sayısı arasında bir fark olmamasına rağmen, sermayelerinde büyük farklar göze çarpmaktadır.

VI) BİR TESBİT :

Kooperatifçilik, dayanışma esasına dayanan bir hareket olduğundan tutucu ve şartlanmış bir faaliyet değildir. Bu noktadan hareketle, farklı konfederasyonlara üye, farklı sendika işçilerinin kurdukları tüketim kooperatiflerini bir araya getirerek yukarıda sözü edilen birlikler kurulabilir. Bu hareket, oldukça demokratik olup yesi cereyanlardan arındırılmadıkça başarılı olması söz konusu değildir.

Bunun ilk adımını Türk-İş atmıştır diyebiliriz. Türk-İş'in yardımı ve desteği ile kurulan TÜKOBİRLİK'in üyeleri arasında DISK'li işçilerin kurduğu «EGO Otobüs İşçileri, Tüketim Kooperatifi» de vardır.

Z. G. Mülâyim bu konuda şu teklifi getirmektedir. «Türk-İş ve DISK, kendi işçilerinin kooperatiflerini ayrı ayrı üst örgütlendirme yerine, işbirliği yaparak bütün halinde örgütlenmeye çalışabilirler» (18).

Fikir, isabetli olmakla beraber dar tutulmuştur. Çünkü, başta da ifade edildiği gibi, kooperatifçilik dayanışma esasına dayanan, gayri siyasi ve tarafsız bir harekettir. Dolayısıyla böyle bir işbirliğine gidildiği takdirde sadece Türk-İş ve Disk söz konusu edilmemelidir. Çağrı, MİSK'i HAK-İŞ'i ve diğer bağımsız işçi sendikalarının da teşmil etmelidir. Böylece farklı işçi konfederasyonları arasındaki buzlar da bir oranda çözülmüş olabilecektir.

SONUÇ :

Kooperatifçilik hareketi ve sendikaların kurmuş oldukları tüketim ve konut kooperatiflerinin meseleleri, genel ülke ve ekonomik meselelerden arındırılmaz. Onun için kooperatifleşme meselesini, ülke meselelerinin küçük bir kısmını teşkil eder diyebiliriz.

Hemen hemen her yıl yenilenen toplu iş sözleşmelerinde, sendikaların en büyük hedefi azamî ücret zammını elde etmektir. Çünkü, her yıl (defalarca) Türk Lirasının değer kaybetmesinden işçinin satın alma gücü giderek düşmektedir. Buna bağlı olarak sendikaların nakdi kaynakları grev ve diğer faaliyetlere ayrıldığından sendikalar kooperatifleşme hareketine yeterince eğilmemektedirler. Sendika kaynakları dışında kooperatifleşme hareketini aksatan kaynak tahsis eden başka kurumların olmayışı kooperatifleşme hareketini aksatan başka bir sebeptir.

Siyasî gidişat, sendikalar arası politik ve siyaset dışı rekabetler, bu konuya etki yapabilen endirekt faktörlerden birisidir.

Devletin yeterince destek ve teşvikçi olmaması, paranın giderek değer kaybetmesi neticesinde, kanunlarda yer alan nakdi şart ve yükümlülüklerin anlam kaybetmesi, kısıtlayıcı ve faaliyetleri aksatıcı sebeplerden bir diğeridir.

Siyasî ve iktisadî istikrarsızlığın bir karara varması, böylece çalışma barışının tesis edilmesi, sendikaların kooperatifleşme hareketine önem vermelerine sebep olacağı kuşkusuzdur.

Celal

YÜZYILLI AŞAN
TECRÜBESİ İLE
ZİRAAT
BANKASI
HER ZAMAN
HİZMETİNİZDEDİR.

KOOPERATİFÇİLİK
Founded in 1931

Kooperatifçilik is the publication of The Turkish Co-operative Association, it is published four times a year. The subscription price to the review is \$ 4 a year, air mail included. Correspondance relating to the review should be sent to «Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi 38/A, Ankara - Turkey.»

The Turkish Co-operative Association assumes no responsibility for the views expressed by authors whose articles appear in Kooperatifçilik.

Proprietor on behalf of
The Turkish Co-operative Association
Nurettin HAZAR

Editorial Board
Ayhan İNAL

İrfan Ünver NASRATTINOĞLU
Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ - Nail TAN - Bülent AKBAŞ

Each issue of the review will contain some articles, research notes, communications, book review, announcement and news notes on Co-operatives in English or, French language. But the review is mainly issued for the Turkish readers. For that reason the contents will be mainly Turkish.

Managing Board

Nurettin HAZAR	:	President
Doç. Dr. Süleyman KARA	:	Vice President
Özdemir ÜNSAL	:	Treasurer
Bülent AKBAŞ	:	Member
Ahmet BAYKURT	:	»
Doç. Dr. Rasih DEMİRCİ	:	»
Yıldırım ERGİDEN	:	»
Ayhan İNAL	:	»
Kadir KALFA	:	»
İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	:	»
Kâzım SEÇER	:	»
Ertürk ŞENGÜN	:	»
Nail TAN	:	»
Celâl UZEL	:	»
Turgut YILDIRIM	:	»

BOARD OR AUDITORS

Sabahattin ÇANKAYA	:	President
Esen FİĞEN	:	Member
Mehmet Alem HALKMAN	:	»